

המינהל הצבאי הגרמני בפריז וגירוש יהודי צרפת

אולריך הרברט

בוויכוח המדעי והציבורי על התחלת "הפתרון הסופי של השאלה היהודית", התבלט ביתר שאת התפקיד שמילאו הוורמכט ושלטונות הכיבוש הגרמניים השונים, שכן פתיחה של הארכיונים במדינות הגוש המזרחי לשעבר ובעיקר בברית המועצות אפשרה שימוש במקורות חדשים. מחקרים עדכניים מלמדים שבמיוחד בשלב המוקדם של מדיניות הגירוש וההשמדה של המשטר הנציונל-סוציאליסטי יש לייחס משקל רב משסברו עד כה ליזמות אזוריות, שחלקן אושרו על-ידי המרכז בברלין רק בדיעבד, ואשר גם גופים של הוורמכט מילאו בהן תפקיד מרכזי.¹

במקביל התערערה והלכה הסברה שהיתה מקובלת לאורך השנים בדבר הדיכטומיה ששררה בין ה"ס", המפלגה הנציונל-סוציאליסטית והמשרד הראשי לביטחון הרייך (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) מצד אחד, לבין הוורמכט ומינהל הכיבוש האזרחי מצד שני. כמו כן, מתברר והולך כי עד לסוף 1941 לא היו רוב היזמות הללו, שנהגו על-ידי בכירי ממשל מקומיים, מכוונות מלכתחילה לרצח כל יהודי אירופה. לפיכך דומה שיש לראות את חשיבותם העיקרית של הגורמים המרכזיים בברלין - המשרד הראשי לביטחון הרייך, הימלר, ובמיוחד היטלר עצמו - ביצירת המסגרת, בהכללה ובהאחדה של יזמות מקומיות כאלה, יותר מאשר במתן פקודה חד פעמית לתהליך זה ובניווטו.²

¹ Walter Manoschek: "Serbien ist judenfrei!" *Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42*, Munich, 1993; Hannes Heer and Klaus Naumann (eds.), *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944*, Hamburg, 1995; Omer Bartov, *Hitlers Wehrmacht*, Reinbek, 1995 [עמר ברטוב, צבאו של היטלר: חיילים, נאצים ומלחמה ברייך השלישי, תל-אביב תשנ"ח]; Jörg Friedrich, *Das Gesetz des Krieges*, Munich, 1994; Lutz Niethammer, Bernd Weisbrod and Christian Jansen (eds.), *Von der Aufgabe der Freiheit: Festschrift für Hans Mommsen*, Berlin, 1995, pp. 427-450; Ulrich Herbert, *Best: Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft, 1903-1989*, Bonn/Berlin, 1996, pp. 298-313.

² Götz Aly, "Endlösung": *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Frankfurt a.M., 1995; Christopher R. Browning, *The Path to Genocide: Essays on Launching the Final Solution*, Cambridge, 1992; Thomas Sandkühler, "Endlösung" in Galizien: *Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz*, Bonn, 1996; Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*, Munich, 1996; Hans Safrian, *Die Eichmann-Männer*, Cologne, 1993; Andrej Angrick et al., "'Da hätte man schon ein Tagebuch führen müssen': Das Polizeibataillon 322 und die Judenmorde im Bereich der Heeresgruppe Mitte während des Sommers und Herbstes 1941," in Helge Grabitz et al. (eds.), *Die Normalität des Verbrechens*, Berlin, 1994, pp. 325-385; Hans Mommsen, "Umvolkungspläne des Nationalsozialismus und der Holocaust," in idem, pp. 68-84.

רוב המחקרים החדשים עוסקים במזרח ובדרום-מזרח אירופה, אזורים שבהם פעלו שלטונות הכיבוש הגרמניים מלכתחילה ביד קשה ובאכזריות יוצאת דופן, תוך המרצה וגיבוי על-ידי פקודות מתאימות והתבטאויות פרוגרמטיות של היטלר. אולם מה היו פני הדברים במדינות הכבושות במערב אירופה? האם היו גם כאן יזמות או הכנות מצד שלטונות הכיבוש האזרחיים והצבאיים לגירוש היהודים ל"מזרח", או שמא הכריעה כאן מדיניות המשד הראשי לביטחון הרייך לבדה? חשיבות מיוחדת נודעת בהקשר זה לדגם של צרפת, לא רק בשל היותה החשובה במדינות המערב שנכבשו על-ידי גרמניה, אלא גם מכיוון שנתגלעו בה ניגודים בולטים במיוחד בין מינהל הכיבוש לדרגים המרכזיים בברלין. המחלוקות בין מינהל הכיבוש הגרמני בפריז לבין הדרגים המרכזיים בגרמניה בשאלת הלחימה בתנועת ההתנגדות הצרפתית, או בשאלת שוד אוצרות אמנות צרפתיים בבעלות יהודית, הביאו לעימותים חריפים כבר בשלב מוקדם, בפרט עם היטלר ועם קייטל (Keitel). עימותים אלה הגיעו לשיא ראשון בהתפטרות המפקד הצבאי קרל-היינריך פון שטילפנגל (von Stülpnagel) (בתחילת 1942. שיא נוסף היה ב-20 ביולי 1944, כשפריז שימשה כמרכז השני לצד ברלין בניסיון ההפיכה בגרמניה. פרט למפקד הצבאי קרל-היינריך פון שטילפנגל היו מעורבים בו, ישירות או בעקיפין, פקידים צבאיים בכירים רבים מאנשי מינהל הכיבוש הגרמני.³

אי בהירות קיימת עדיין ביחס לתפקיד שמילא המינהל הצבאי ביזמה לגירוש יהודי צרפת, שהחל בסוף 1941 ובתחילת 1942. דבר זה נובע בין השאר מכך שתחומי הפעולה השונים במדיניות הכיבוש נחקרו בדרך כלל בנפרד זה מזה. כמו כן, שאלת הזיקות, למשל בין המחלוקות על "שאלת בני הערובה" (Geiselfrage) לבין היזמה להתחיל בגירוש יהודי צרפת, זכתה להתייחסות מועטה יותר. בהמשך ייעשה ניסיון לבחון זיקות אלה ביתר עיון ולהקדיש תשומת לב מיוחדת לתפיסה המדינית, למטרות המדיניות ולעמדות של הקבוצות השונות שנמנו עם שלטון הכיבוש הגרמני בפריז. אם נכלול בעיוננו את מסקנות המחקר העדכני על אזורי הכיבוש במזרח אירופה, יהיה עלינו לבחון במיוחד את המניעים (אולי השונים) שהביאו את האחראים בקבוצות הכוח השונות בפריז לפעול כפי שפעלו, ואת ההקשרים הפוליטיים של הצעדים הראשונים לגירוש יהודי צרפת.

א

המתכונת של שלטון הכיבוש הגרמני במדינות המנוצחות והכבושות באירופה בזמן מלחמת העולם השנייה נבעה מגורמים רבים, ומכל מקום לא נתגבשה בצורה אחידה. לא היה באפשרותם של שלטונות גרמניים למשול בצרפת או לנהלה כדרך שהדבר נעשה בגנרל-

³ Wilhelm von Schramm, *Aufstand der Generale: Der 20. Juli in Paris*, Munich, 1964; Walter Bargatzky, "Die letzte Runde - in Paris," in Erich Zimmermann and Hans-Adolf Jacobsen (eds.), *20. Juli 1944*, Bonn, 1960

גוברנמן, חלקה המזרחי של פולין לשעבר; זאת מסיבות חומריות ברורות מאליהן: ניסיון לעשות זאת היה מצריך משאבי כוח אדם ומשאבים כספיים שהיו מעבר ליכולתו של הרייך. תפקידה המיועד של צרפת לאחר המלחמה באירופה שבשלטון גרמניה טרם היה ברור כל צורכו; אולם בטווח הקצר והבינוני היתה גרמניה הנציונל-סוציאליסטית מעוניינת מעל לכול בכך שישררו בצרפת שקט וביטחון, ושתובטח לרייך אספקה מרבית של מוצרים תעשייתיים וחקלאיים תוך עלות צבאית, כספית ומינהלית מזערית לגרמניה.⁴

לשם השגת מטרה זו חולקו השטחים הכבושים בצרפת לשלושה אזורים והוקמה ממשלת פטן (Pétain), שהוחזקה במצב ייחודי בלתי מוגדר בין עצמאות לבין מעמד של מדינת חסות. אולם מבנה המפקדה הצבאית בצרפת הוא ששיקף יותר מכל את עניינה של גרמניה בהשקעה מזערית ובאפקטיביות מרבית של מינהל הכיבוש בצרפת.

הרעיון שעמד ביסודה של מתכונת כיבוש זו היה להניח לגופי הממשל הצרפתי להמשיך בפעילותם באין מפריע ובהיקף מלא, תוך שקציני הכיבוש הגרמנים מסתפקים בפיקוח עליהם. אולם דבר זה היה מותנה בנכונותן של ממשלת צרפת, מערכת המינהל הצרפתית והאוכלוסייה הצרפתית לשתף פעולה עם הכובש הגרמני באופן נרחב, אם גם כפוי. לאחר מפלתה הצבאית המלאה והמדכדכת של צרפת, קיומה של נכונות כזאת אפשרה לגרמנים לקיים ממשל כיבוש אשר די היה לו בכ-200 קצינים ופקידים במרכזו בפריז, ובפחות מ-1,000 בשטח כולו, כדי למשול בצרפת הכבושה ללא הפרעות ותקלות רבות, לפי רצונה של גרמניה ובהתאם להוראותיה.

בראש המינהל הצבאי עמד המפקד הצבאי, גנרל שעמדו לרשותו כוחות צבאיים מצומצמים בלבד ואשר פעל כמעין מושל. בין הדמויות הבכירות במינהל הצבאי הגרמני בלט משכמו ומעלה ראש המטה הנס שפיידל (Speidel), קצין לא-נאצי שמרן, שניחן בכישרונות מרשימים ואשר הקפיד על כך שמטות המפקדה הצבאית יהיו מאוישים בעיקר באנשי מקצוע לאומנים ושמרנים, בגילים בינוניים ומבוגרים יותר. מרבית הקצינים והפקידים היו מכרים ותיקים,

⁴ Eberhard Jäckel, *Frankreich in Hitlers Europa: Die deutsche Frankreichpolitik im Zweiten Weltkrieg*, Stuttgart, 1966; Hans Umbreit, *Der Militärbefehlshaber in Frankreich 1940-1944*, Boppard, 1968; Umbreit, "Der Kampf um die Vormachtstellung in Westeuropa," in *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, vol. 2, Stuttgart, 1979, pp. 235-327; Umbreit, "Auf dem Weg zur Kontinentalherrschaft," in *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, vol. 5, Stuttgart, 1988, pp. 3-334; Robert O. Paxton, *Vichy France: Old Guard and New Order 1940-1945*, New York, 1972; Lucien Steinberg, *Les Allemands en France, 1940-1944*, Paris, 1980; Henri Michel, *Paris Allemand*, Paris, 1981; David Pryce-Jones, *Paris in the Third Reich: A History of the German Occupation 1940-1944*, New York, 1981; *La France et l'Allemagne en guerre, septembre 1939-novembre 1942*, Paris, 1990; Bernd Kasten, "Gute Franzosen": *Die französische Polizei und die deutsche Besatzungsmacht im besetzten Frankreich 1940-1944*, Sigmaringen, 1993; Ahlrich Meyer, "Großraumpolitik und Kollaboration im Westen," in *Modelle für ein deutsches Europa: Ökonomie und Herrschaft im Großwirtschaftsraum, Beiträge zur nationalsozialistischen Sozialpolitik*, vol. 10, Berlin, 1992, pp. 26-76; Gerhard Hirschfeld and Patrick Marsh (eds.), *Kollaboration in Frankreich: Politik, Wirtschaft und Kultur während der nationalsozialistischen Besatzung 1940-1944*, Frankfurt a.M., 1991

והביאו איש את רעהו לשורות המינהל הצבאי. עלי-די כך נוצרה קבוצה הומוגנית יחסית שרק זרים מעטים חדרו לתוכה, שהתאפיינה בשמרנות אליטיסטית, בהתייחסות מסתייגת כלפי היטלר וכלפי "אנשי המפלגה", שנבעה מסלידה אינטלקטואלית ומיהירות חברתית ויריבות פוליטית, ובפטריוטיזם גרמני לאומני.

המפקד הצבאי בצרפת מאוקטובר 1940 ואילך היה הגנרל אוטו פון שטילפנגל: "אדם חסר חוש הומור, נוטה לרשמיות, מתוח כלשהו, כמין חייל של עופרת", ובו בזמן גם בעל "רגישות מפותחת עד כדי מאובנות לתקינות ולמוניטין ההיסטוריים. לא מחסידי היטלר, אלא שמרן בכל רמ"ח איבריו", כפי שהגדירו ולטר ברגצקי (Bargatzky), אשר מ-1940 עד 1944 שירת כיועץ במחלקה המשפטית של המינהל המלחמתי והיה אחד המשקיפים חדי הראות ביותר של ההתפתחות בפריז באותה תקופה.⁵

המינהל הצבאי עצמו כלל מטה פיקוד צבאי שפיקד על כוחות הכיבוש, ומטה מינהלי שפיקח על פעולות הממשל הצרפתי. המטה המינהלי כלל שתי מחלקות, שהאחת היתה מופקדת על התחום הכלכלי והשנייה עסקה בפיקוח על הממשל הצרפתי בכללותו וכללה אגפים לענייני משטרה, משפטים וכספים, שתרמו תרומה מכרעת להצלחת הממשל הצבאי. הרשויות הזוטרות במחוזות ובנפות אורגנו על-פי דגם המרכז בפריז, ופיקחו על פעולות גופי הממשל המחוזיים והמקומיים. מאחר שממשלת וישי דבקה בעקרון אחדות הממשל במדינה כולה ואימצה את החוקים שנחקקו לצרפת הכבושה גם לחלקיה הלא-כבושים של צרפת, חלה השפעת המינהל הצבאי בפריז למעשה גם על דרומה של צרפת עוד קודם שנכבש אזור זה על-ידי כוחות גרמניים ב-1942.⁶

ראש מחלקת המינהל היה לפי תפקידו מעין שר-פנים-על, ובלי ספק דמות מפתח בכל הקשור לשיתוף הפעולה. הממשל הצבאי היה תלוי בתפקוד תקין ונקי מתקלות של הממשל הצרפתי, ובהיעדר כוחות ביצוע משלו במיוחד במשטרה הצרפתית. במשרה זו החזיק בריגדפירר-ס"ס ד"ר ורנר בסט (Best), מינוי יוצא דופן ביותר. בסט שירת עד תחילת קיץ 1940 כראש מחלקה במשרד הראשי לביטחון הרייך וכממלא מקומו של היידריך. הוא שירת

⁵ נוצרה "התחושה שאתה חבר בצוות, בחוג, הרואה עצמו קשור לקבוצה הדומה למסדר. האמון ההדדי גדל במרוצת הזמן עד כדי כך, שאתה יכול להתבטא בגילוי לב גם על מי שנחשבים לנאצים מושבעים. . . בדרך כלל, הודות להומוגניות השוררת בינינו, עולה בידינו להטמיע בקרבנו גם את האנשים האלה, בעלי ההשקפה השונה; וכשאינן הדבר עולה בידינו, הם מוצאים עצמם בבידוד". Walter Bargatzky, *Hotel Majestic: Ein Deutscher im besetzten Frankreich*, Freiburg, 1987, pp. 50ff. מבין כל ספרי הזכרונות שפרסמו המעורבים, ספרונו הדק של ברגצקי הוא הסקירה המרשימה והמדויקת ביותר ובו בזמן גם הביקורתית ביותר על ההתפתחויות בלשכת המפקד הצבאי בצרפת. מידע רב, אם כי ברוח אידיאולוגית ביותר, ראה: Werner Best, *Erinnerungen aus dem besetzten Frankreich* (Spring 1951), Ms, Bundesarchiv, NL 23. זכרונותיו של שפיידל, Hans Speidel, *Aus unserer Zeit: Erinnerung*, Berlin, 1977, Otto Abetz, *Das offene Problem: Ein Rückblick auf zwei Jahrzehnte deutscher Frankreich-Politik*, Cologne, 1951; Friedrich Grimm, *Frankreich-Berichte*, Bodenau, 1972; Rudolf Rahn, *Ruheloses Leben: Aufzeichnungen und Erinnerungen*, Düsseldorf, 1949.

⁶ על יישום מדיניות הכיבוש הגרמנית בצרפת מנקודת הראות של מטות הכיבוש הגרמניים ראה דוחות הפעילות המקיפים של המינהל הצבאי, Bundesarchiv Militärarchiv Freiburg (BA-MA), RW 35/243-247.

במרכז הגסטפו בברלין החל ב-1935 כמנהל כוח אדם, כאיש ארגון, כיועץ משפטי וכאידאולוג בכיר, ונחשב לאיש מינהל מוכשר ולמנהיג ס"ס קיצוני בהשקפת עולמו. בסט צידד כבר בשלב מוקדם במדיניות נוקשה כלפי היהודים, מדיניות של גירוש שיטתי, וזמן קצר לפני כניסתו לתפקידו בפריז פרסם את תפיסתו בדבר כינון אירופה בשליטה גרמנית, שעמים סרבניים יגורשו מתחומיה ובמידת הצורך אף יושמדו. מצד שני, ומתוך זיקה הדוקה לנאמר לעיל, צידד במדיניות כיבוש בעלת אוריינטציה ארוכת טווח, מדיניות רציונלית שתנוהל מתוך חישובים של תשומה מול תפוקה ותתחשב בתנאים הפוליטיים וה"גזעיים" בכל מדינה ומדינה. במינהל הצבאי, שהיה מאויש בעיקר בקצינים גרמנים לאומיים, נראה בסט בתחילה כנטע זר; אולם עד מהרה הסתבר כי שיתוף הפעולה ביניהם מתנהל בהצלחה, שכן בסט לא נהג כ"נאצי פרוע", אלא נתגלה כאדם מאופק, נוח לבריות ובעל תבונה, אף שלא הסתיר את דעותיו הפוליטיות ואף לא את כוונתו ליישמן בפריז הלכה למעשה.⁷

מטה המפקד הצבאי היה גורם הכוח החשוב ביותר בשלטון הכיבוש הגרמני בצרפת, אף שלא היחיד. הן משרד החוץ והן המשרד הראשי לביטחון הרייך הפעילו נציגויות בפריז. הצטרפה אליהן עד מהרה שורה של באי כוח, משרדי קישור ומטות מיוחדים שייצגו אינטרסים שונים בתכלית ונהנו אף הם מאפשרויות להפעיל השפעה.

"שגרירות גרמניה בפריז" בראשותו של אוטו אבץ (Abetz), ממקורבי ריבנטרופ (Ribbentrop), היתה בעלת סמכות חסרת הגדרה ברורה לטיפול בכל הסוגיות המדיניות בצרפת הכבושה והלא-כבושה, וההבדל בינה לבין מטה המפקד הצבאי התבטא בהדגשת המטרות המדיניות ולא דווקא בתפיסתו לגבי השיטות ליישום מדיניות הכיבוש.

משרד של נציג הסיפ"ו (Sicherheitspolizei, Sipo) והס"ד הוקם בפריז כנציגות מטעם היידריך. לאחר הוויכוחים החריפים על תפקיד האינזצגרופן בפולין, כפתה הנהגת הוורמכט את דעתה ביחס לצרפת. נקבע שסמכות הביצוע הבלעדית בצרפת תימצא בידי המפקד הצבאי, ולא יפעלו כאן אינזצגרופן של המשרד הראשי לביטחון הרייך. בתחילה היה אפוא מעמדו של משרד מיופה כוח הסיפ"ו והס"ד חלש יחסית, למרות שהיידריך הטיל עליו להנהיג את ה"מאבק הרעיוני". בראש המשרד עמד הלמוט קנוכן (Knochen), בעל תואר אקדמי בספרות אנגלית. הוא הצטרף לס"ד ב-1936 ונתמנה בו לתפקיד מנהל המחלקות הראשיות II.11 (אויבים רעיוניים) ולאחר מכן II.12 (אויבים פוליטיים). עמיתיו המקורבים ביותר היו קורט לישיקה (Lischka), ממלא מקומו וראש הסיפ"ו והס"ד באזור פריז ולפני כן ראש המרכז הארצי להגירה יהודית (Reichszentrale für jüdische Auswanderung) בברלין וראש תחנת הגסטפו בקלן; תיאודור דנקר (Dannecker), שבא ממחלקת II.112 לענייני יהודים בס"ד בראשותו של אייכמן והתמנה בצרפת לממונה על ענייני יהודים, והרברט האגן (Hagen), מי שעמד בעבר בראש המחלקה II.112 ונתמנה למפקד הסיפ"ו והס"ד בבורדו.

⁷ Herbert, Best

מבין שלשת מוקדי הכוח בפריז היה זה הסיפ"ו מאויש באנשים הצעירים ביותר: קנון היה בן 30, ליסקה בן 31, דנקר והאגן בני 27.⁸ גורמים נוספים בעלי משקל בנוף הגרמני בפריז היו, לצד המפקד הצבאי, השגרירות והסיפ"ו, גם נציגות ועדת שביטת הנשק בוויסבדן (Wiesbaden) ונציגי מטה התכנית הארבע שנתית (Vierjahresplan). אולם מושבו של המפקד הצבאי שימש כמרכז העימותים והמאבקים הפנימיים שנבעו מריבוי הנפשות הפועלות ובעלי האינטרסים. העובדה שהממשל הצבאי בחר לשכן את מטהו הראשי במלון הפאר "מז'סטיק" (Majestic) בפריז, "תמונת דיוקנו המקורית של העולם הבין לאומי", כלשון ברגצקי, היתה בעלת משמעות סמלית.⁹ מלון זה, אחד ממוקדי הזוהר של העיר רבת התהילה והאלגנטית, לא היה בעל צביון צבאי או ביורוקרטי כלשהו, אלא הציג בלי הרף לעיני הקצינים והפקידים הגרמנים ששכנו בחדרים ובסוויטות שלו את סגנון החיים הצרפתי שהעריצו מתוך קנאה. המלון הקרין תחושה "יאה לימי שלום" של חיים אזרחיים בתכלית, שעמדה בניגוד בולט לידיעות על הנעשה בחזיתות ולפקודות שהועברו מברלין מדי יום ביומו.

ב

ממשלת צרפת בווישי רמזה לשלטון הכיבוש הגרמני כבר בשלב מוקדם על נכונותה לנקוט עמדה אנטישמית קיצונית בדומה לזו שהביאה עמה ההתפתחות בגרמניה. כבר ב-22 ביולי 1940 הוקמה ועדה שתפקידה היה לבדוק את אזרחותם של יהודים משנים קודמות ולבטלה. בסוף אוגוסט בוטל האיסור על תעמולה אנטישמית. ב-3 באוקטובר פורסם "תקנון היהודים" (Judenstatut), שבו דובר לראשונה על היהדות כ"גזע" ולא כקהילה דתית כפי שהיה מקובל עד לאותה עת, ונחסמה בפני היהודים הגישה למשרות ציבוריות ולמקצועות החופשיים. ב-4 באוקטובר העבירה ממשלת לוול (Laval) חוק, שנתן סמכות למושלי המחוזות לכלוא במחנות מיוחדים תחת פיקוחם יהודים בעלי נתינות זרה.¹⁰

⁸ Michael Wildt (ed.), *Die Judenpolitik des SD, 1935 bis 1938*, Munich, 1995

⁹ Bargatzky, *Hotel Majestic*, p. 40

¹⁰ Michael Marrus and Robert Paxton, *Vichy France and the Jews*, New York, 1981, pp. 3-21
Serge Klarsfeld, *Vichy -*; [תל-אביב 1989];
Auschwitz: Die Zusammenarbeit der deutschen und französischen Behörden bei der "Endlösung der Judenfrage" in Frankreich, Nördlingen, 1989, pp. 20ff; Jäckel, Umbreit and Meyer, *Großraumpolitik*; idem, "'Fremde Elemente': Die osteuropäisch-jüdische Immigration, die 'Endlösung der Judenfrage' und die Anfänge der Widerstandsbewegung in Frankreich," in *Arbeitsmigration und Flucht: Vertreibung und Arbeitskräfteregulierung im Zwischenkriegseuropa, Beiträge zur nationalsozialistischen Gesundheits- und Sozialpolitik*, vol. 11, Berlin, 1993, pp. 82-129; Raul Hilberg, *Die Vernichtung der europäischen Juden: Die Gesamtgeschichte des Holocaust*, Berlin, 1982, pp. 641-701; Juliane Wetzel, "Frankreich und Belgien," in Wolfgang Benz (ed.), *Die Dimension des Völkermords: Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus*, Munich, 1991, pp. 105-135; Serge Klarsfeld (ed.), *Die Endlösung der Juden Frage in Frankreich: Deutsche Dokumente 1941-1944*, Paris, 1977; Joseph Billig, *Die Endlösung der Judenfrage: Studie über ihre Grundsätze im 3. Reich und in*

לעומת זאת, היזמות מן הצד הגרמני בתחום המדיניות כלפי היהודים באו לאו דווקא מצד נציג הסיפ"ו והס"ד, שפעל תחילה בלא השפעה מרובה, אלא מן השגרירות וממטה המינהל. כבר ב-17 באוגוסט הועבר לממשל הצבאי סיכום שיחה בין אבץ לבסט בדמות "רעיון" (Anregung) שהגתה השגרירות, הממליץ לממשל "א" לנסח צו שייכנס לתוקף לאלתר, שיאסור מתן היתרי כניסה ליהודים לאזור הכבוש. (ב) להיערך לסילוק כל היהודים מן האזור הכבוש. (ג) לבדוק האם אפשר להחרים את הרכוש היהודי באזור הכבוש".¹¹

החלטות מרחיקות לכת אלה הצביעו בשלב מוקדם ביותר על הכיוון שבו עתיד היה הממשל הצבאי בצרפת ליישם את המדיניות כלפי היהודים. עם זאת, יש לראות את הדברים על רקע "תכנית מדגסקר" שנדונה באותם ימים, הגם שלא הרחיקה מעבר לשלב הרעיון.¹² בעקבות זאת פנה אבץ למשרד החוץ ב"בקשה לאישור צעדים אנטישמיים מידיים". עתה נתבקש היט לר להחליט החלטה עקרונית במדון, וב-26 באוגוסט סמך ידו על רשימת הצעדים.¹³

ה"רעיון" שסוכם עם השגרירות הונח עתה לצורך נקיטת עמדה בפני המחלקות התחומיות השונות במטה הממשל. התגובות מתחו ביקורת על נקודות מסוימות, אולם היו חיוביות עקרונית: יועץ הממשל הצבאי מנקה (Mahnke) גרס ש"העלאת שאלת הגזע" עשויה לרמז על כוונות סיפוח, ולפיכך עומדת בסתירה להנחיות הפעולה של הממשל הצבאי. עם זאת הוסיף שאם הצעדים מנומקים בסיכון האינטרסים של הוורמכט על-ידי היהודים ומורים על נקיטת מספר רב של צעדים פרטניים, אזי יש לבטל הסתייגויות אלה. יש להצביע במיוחד על הגישה האנטי-גרמנית של היהודים ועל פעולות הריגול שלהם, וכן על הסכנה הנשקפת מכך שבצרפת נמצאים בידיים יהודיות מפעלים החשובים למלחמה.¹⁴ גם עמיתו של מנקה, שטורץ (Storz), הגיב בחיוב: "כמובן שהממשל הצבאי אינו יכול לנקוט לאורך זמן גישה סבילה בשאלה היהודית. אדרבה, הגיעה השעה ליצור בצרפת הכבושה את התנאים להשגת

Frankreich während der Besatzung, Frankfurt, 1979; Billig, *Le commissariat général aux questions juives, 1941-1944*, 3 vols., Paris, 1955-1960; Kasten, *Gute Franzosen*, pp. 95ff; "Ermittlungsvermerk der Zentralen Stelle der Landesjustizverwaltungen betr: Endlösung der Judenfrage in Frankreich" (Voremittlung Best u.a.) Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen (ZStI), 1104 AR-Z, 1670/61, vols. 4 & 5. ¹¹ הערה של מטה המינהלה של המפקד הצבאי, מחלקת בטס, מ-19 באוגוסט 1940, ציטוט מתוך: Klarsfeld, *Vichy*, p. 356.

¹² לדברי אבץ, דיווח לו היטלר ב-3 באוגוסט על תכניתו לסלק את היהודים מאירופה, תעודות נירנברג NG-1893. תכניתו של רדמכר (Rademacher), הממונה הנוגע בדבר במחלקת "גרמניה" במשרד החוץ בכל הקשור לפרויקט מדגסקר הן מ-3 ביולי 1940, תעודות נירנברג NG-2586-B, מ-5 באוגוסט, תעודות נירנברג NG-5764 ומ-12 באוגוסט 1940, תעודות נירנברג NG-2596-B; *Madagaskar für Magnus Brechtken*, *die Juden*: *Antisemitische Idee und politische Praxis 1885-1945*, Munich, 1997.

¹³ אבץ למשרד החוץ, 20 באוגוסט 1940, *Akten Zur Deutschen Auswärtigen Politik (ADAP)*, D, 1940, 10/368; זונלייטנר (Sonnleithner) מסר ב-21 באוגוסט 1940 את תגובתו העקרונית החיובית של משרד החוץ, אולם בצירוף הערה כי השאלה "תוכרע בדרג גבוה"; ב-26 באוגוסט 1940 נתן היטלר את אישורו, Franz Halder, *Kriegstagebuch: Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes des Heeres 1939-1942*, Hans-Adolf Jacobsen (ed.), 3 vols., Stuttgart, 1962-1964, vol. 2, p. 77.

הערה של בטס מ-30 באוגוסט 1940, Hauptstaatsarchiv Düsseldorf (HStAD), Rep. 242/Pic (40), ¹⁴ רישום תיק של מנקה, מטה המינהלה, מחלקה מינהלית, קבוצה 1, מ-22 באוגוסט 1940, ציטוט מתוך: Klarsfeld, *Vichy*, pp. 356f.

המטרות הרחוקות יותר של המדיניות הגרמנית בתחום זה. אין ספק שכל המטרות הללו תכליתן לבער באופן רדיקלי את ההשפעה היהודית בכל תחומי החיים, כולל הכלכלה".¹⁵ ברגצקי קבע, בשם המחלקה המשפטית, שהצעדים המוצעים יהיו תקינים אם ינומקו בצורכי הביטחון של ממשל הכיבוש. דבר זה חל על ההוראות ועל איסור השיבה, בעוד שפעולות האריזציה חייבות "להיעשות כלפי חוץ בצורה של העברת רכוש פרטית".¹⁶

המטה המינהלי של המפקד הצבאי אותת אפוא על נכונותו לצעדים אנטי-יהודיים חריפים, בתנאי שתהיה הקפדה על סייגים משפטיים ופוליטיים מסוימים; זאת בשעה שהן נציג הסיפ"ו והס"ד והן המשרד הראשי לביטחון הרייך לא נקטו כל צעדים בכיוון זה. היידריך רק בירך על הצעותיהם של אבץ ובסט וביקש לשתף את משטרת הביטחון, "שדווקא בכל הקשור ליהודים עומדים לרשותו כוחות בעלי ניסיון", בהכנת צעדים נוספים.¹⁷

במחצית ספטמבר התקבל אור ירוק גם מן המפקד העליון של כוחות היבשה פון בראוכיטש (von Brauchitsch) והממשל הצבאי אף לחץ להתחיל בהקדם בצעדים המתוכננים נגד היהודים, בעיקר בתחום הכלכלי. ב-27 בספטמבר פרסם מטה המינהל את ה"צו הראשון בענייני יהודים", שעלה בקנה אחד עם ההסכמים שהושגו עם אבץ.¹⁸ הצו אסר על יהודים להיכנס לשטח הכבוש, כך שיהודים שנמלטו מן הכיבוש הגרמני אל האזור הלא-כבוש לא יכלו לחזור עוד. החל ב-4 באוקטובר נכלאו יהודים אלה על-ידי ממשלת וישי במספרים גדלים והולכים במחנות מעצר, שם חיו במצוקה קשה ובפחד מתמיד מפני המשך ההתפתחויות. בנוסף, ניתנה הוראה להכין רשימה מקיפה של יהודי צרפת שתנוהל על-ידי מושלי המחוזות, לצורך ההכנות ל"סילוק כל היהודים מן האזור הכבוש", כפי שנאמר ב-17 באוגוסט. כמו כן, ניתנה הוראה לסמן את כל החנויות היהודיות ולהכין רישום של כל הרכוש היהודי, כצעד ראשון לקראת האריזציה שהוחלט עליה.

צו זה מן ה-27 בספטמבר 1940 היה בעל חשיבות רבה גם מעבר לגבולות צרפת, שכן היה הראשון מסוגו במדינות שנכבשו על-ידי גרמניה במערב אירופה ובצפונה שכלל צעדים דרסטיים עד כדי כך. צו זה שימש דגם לממשלי כיבוש גרמניים אחרים בתכנון צעדים דומים.¹⁹

¹⁵ רישום תיק של שטורץ, בלי תאריך (השבוע האחרון באוגוסט), ציטוט מתוך: Klarsfeld, *Vichy*, pp. 258f.

¹⁶ אף ששם מופיעה בטעות חתימתו של אבץ. ראה: Umbreit, *Militärbefehlshaber*, p. 262.

¹⁷ רישום תיק של ברגצקי, 26 באוגוסט 1940, ציטוט מתוך: Umbreit, *Militärbefehlshaber*, p. 262.

¹⁸ היידריך למשרד החוץ (לותר), 20 בספטמבר 1940, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, (PA/AA), Inl. 11 geb./189, 83. הפיקוד העליון של הוורמכט נעתר ב-4 באוקטובר 1940 לבקשתו של היידריך להפקיד בידי נציג הסיפ"ו והס"ד בפריז את הסמכות בכל הקשור ליהודים. אולם סמכות זו היתה סמכות פוליטית ולא ביצועית; Klarsfeld, *Vichy*, p. 21.

¹⁹ צו בדבר צעדים נגד יהודים, 27 בספטמבר 1940, ראה: Durchf.VO: RdSchr.; VOBI.MBF, 30.9.1940.

¹⁹ רישומו של לותר ממשד החוץ על המדיניות כלפי היהודים מ-1939 ואילך, מ-21 באוגוסט 1942, ADAP, d. Ch. d. Mverw., Verw.St./Abt. Verw., Betr. Maßnahmen gegen Juden, BA-MA, RW 35/772.

¹⁹ E X/209; Umbreit, "Weg", p. 294.

שבועיים לאחר מכן פורסם הצו השני, שהורה על רישום של כל החברות הכלכליות היהודיות הכונה להחרמת נכסי היהודים ורכושם.²⁰ היה זה במיוחד פון בראוכיטש שדחף להאצת הצעדים ותבע מן הממשל הצבאי להתחיל בהקדם האפשרי בצעדי אריזציה קונקרטיים, בטענה שלנוכח קצה המתקרב של המלחמה אין ודאות עד מתי תהיה בידי הרייך היכולת להתערב ישירות בנעשה בצרפת. כבר בתחילת דצמבר בישר הממשל הצבאי על "הצלחות" ראשונות, ובחודשים הבאים הואץ במידה ניכרת קצב החרמת הרכוש היהודי באזור הכבוש.²¹

צעדים אלה קידמו את שלילת זכויותיהם של יהודי צרפת חודשים מעטים בלבד לאחר הקמת מינהל הכיבוש הגרמני בצרפת, בדומה למצב ששרר בתחום זה בגרמניה בקיץ 1938. הממשל הצבאי אימץ תהליך זה מבלי שהיה נתון ללחצים ניכרים, והאיץ את קצב מימוש מיזמתו שלו. המחלקה שניצחה על ביצוע הצעדים מצאה במטה הכלכלי ובמטה הפיקוד בראשותו של שפיידל נכונות רבה לסיוע, כמו גם אצל שטילפנגל ופון בראוכיטש. האנטישמיות בלטה בחריפותה אצל אחדים, אף שבדרך כלל היתה זו האנטישמיות המסורתית והאדישה יותר של השמרנים. היא חפפה כאן את הגישה הפולקית הרדיקלית שציינה את אנשי נציגות הסיפ"ו והס"ד, אך גם את גישתו של בסט: הצעדים נגד היהודים תוכננו מתוך אמונה שהפגיעה ביהודים תהיה גם פגיעה במתנגדיו החריפים ביותר של הכיבוש הגרמני, כך ש"היבטים ביטחוניים" תפסו לכאורה את המקום הראשון. הצעדים האנטי-יהודיים שהוחלט עליהם נשענו עתה על בסיס "חוקי", בעוד ש"פעולות חריגות בלתי חוקיות" היו נתקלות מן הסתם בהתנגדות ובמורת רוח מצד אנשי המפקד הצבאי. עם זאת, אנשי הצבא השמרנים תפסו את השאלה היהודית כזירת מלחמה משנית שלא זכתה להתעניינות מרובה, ופיגרה בבירור אחר המחלוקת עם גורמים מפלגתיים וממשלתיים בברלין שנתפסו כעניינים של כבוד, למשל בשאלה בדבר שוד אוצרות אמנות "חסרי בעלים", קרי יהודיים, על-ידי גרינג, רוזנברג ואחרים.²²

²⁰ הצו השני לצעדים נגד היהודים מ-16 באוקטובר 1940, VOBl. MBF, 18.10.1940; הצו הופץ על-ידי המחלקה הכלכלית במטה המינהל, הערה מ-14 באוקטובר 1940, BA-MA, RW 35/772. ²¹ פון בראוכיטש ביקש כבר ב-16 באוקטובר "להאיץ את קצב הצעדים"; רישום על דיון אצל פון בראוכיטש בפריז ב-16 באוקטובר 1940, BA-MA, RW 35/772; דברים דומים שנאמרו באוזני שטילפנגל ב-12 נובמבר 1940 ("... שיש להפנות באורח נמרץ את תשומת הלב לצורך בפעולה מהירה"), BA-MA, RW 35/255. ²² שטילפנגל הורה לפיכך עוד באותו יום להתחיל לאלתר באריזציה של הרכוש היהודי בצרפת; Umbreit, *Militärbefehlshaber*, p. 262, fn. 11. על מהלך האריזציה ותוצאותיה ראה דוח מסכם של המחלקה הכלכלית (מוף 1944) Wi I1 (מוף 1944): סילוק היהודים מן הכלכלה הצרפתית, BA-MA, RW 35/255; וכן: Hilberg, *Vernichtung*, pp. 649ff.

²² שאלת ה"הגנה על יצירות אמנות" (Kunstschutz) בצרפת נסקרה במקומות רבים ונחקרה היטב; ההתעניינות הרבה בשאלה זו משקפת את מידת החשיבות שיוחסה לה בלשכת המפקד הצבאי, ועומדת בניגוד בולט להיקף המחקר הבלתי מספק בתחומים אחרים הנראים מנקודת המבט של היום כבעלי חשיבות רבה פי כמה, כגון רדיפת המתנגדים הפוליטיים והיהודים בצרפת, או הניצול הכלכלי של הארץ על-ידי כוח הכיבוש הגרמני. ראה על נושא זה: Umbreit, *Militärverwaltung*, pp. 184-195; Umbreit, "Weg" pp. 316ff.

ג

השלב הראשון בכיבוש צרפת על-ידי גרמניה, עד תחילת קיץ 1941, התנהל בשקט יחסי, ומבחינת הממשל הצבאי בפריז בהצלחה, ושיתוף הפעולה בינו לבין הנהגת המשטר בברלין התנהל בהרמוניה ולמישרין. נקודות המחלוקת שנתגלעו בשאלות שוד האמנות וגירוש אוכלוסיות צרפתיות מחבל אלזס-לורין אמנם חשפו ניגודי דעות בשאלות חשובות, אך לנוכח ההצלחות המדיניות והצבאיות של ממשלת הרייך לא נודע להן משקל רב. הסכמה בשאלות עקרוניות ומחלוקות בשאלות משניות ציינו באותה תקופה את היחסים בין הממשל הצבאי בפריז לבין הממשלה בברלין.

בשלב השני של הכיבוש, עד לאביב 1942, התהפכו היוצרות ביחסים אלה. המחלוקות בין פריז לברלין נסבו עתה על שאלות עקרוניות של מדיניות הכיבוש. הן ערערו במטה המפקד הצבאי בצרפת את הנאמנות לממשלת הרייך, בפרט להיטלר ולקייטל, והביאו לידי כך שרוב הקצינים והפקידים הבכירים במפקדה ובמטה המינהל נקטו עמדה מסתייגת כלפי מדיניותו של היטלר, ורבים מביניהם אף הצטרפו לבסוף לחוגי הקושרים של ה-20 ביולי או תמכו בהם.²³ שלב שני זה בשלטון הכיבוש הגרמני בצרפת בא לידי ביטוי בעיקר בשתי התפתחויות, שיידונו להלן ביתר פירוט: פעולות הרצח ההמוני בירי של בני ערובה כ"צעדי תגמול" (Sühnemaßnahme) לאחר התנקשויות, והחרפת המדיניות הגרמנית כלפי היהודים, שעברה מהפלייה לגירוש. שתי ההתפתחויות היו כרוכות זו בזו בצורה אופיינית.

בשעות הבוקר המוקדמות של ה-21 באוגוסט 1941 נורה למוות בפריז מוזר (Moser), פקיד העזר של הצי הגרמני, בתחנת הרכבת התחתית ברבה-רוששואר (Barbés-Rochechouart), בידי שני גברים צעירים שנמלטו בלא שנודעה זהותם. כעבור שעות אחדות נפצע קשה הרב"ט הגרמני שלץ (Schölz) בתחנת הרכבת התחתית בסטיל (Bastille). הרשויות הגרמניות סברו מיד כי המבצעים הם חברי ארגון הנוער הקומוניסטי, סברה שהתבררה כנכונה בחקירות ובהליכים המשפטיים שנערכו לאחר מכן.

אנשי המפקדה הצבאית בפריז ראו בהתנקשויות אלה צעד ראשון במאבק הפעיל והמזוין של הקומוניסטים הצרפתים נגד כוחות הכיבוש הגרמניים, בתגובה על המתקפה הגרמנית על ברית המועצות. לפי סברה זו היה מקום לצפות להתנקשויות נוספות; ואכן, גם סברה זו

Walter Bargatzky, Jäckel, *Frankreich*, pp. 307ff. המקור החשוב ביותר הוא: "Bericht über die Wegnahme französischer Kunstschatze durch die deutsche Botschaft und den Einsatzstab Rosenberg," Wilhelm Treue (ed.), in: *VfZ* 13 (1965), pp. 285-337; השווה: Bargatzky, *Hotel Majestic*, pp. 64-81.²³ ראה הערה 3, וכן: Jäckel, *Frankreich*, pp. 331ff; Bargatzky, *Hotel Majestic*, pp. 118ff. אין במצא מחקר עדכני על ה-20 ביולי בפריז.

התבררה כנכונה. תקופת השקט בשלטון הכיבוש בפריז, תקופה נעימה ביותר גם לאנשי הרשויות הגרמניות, הגיעה לקצה; המלחמה הגיעה שוב לפריז.²⁴

ההנהגה הגרמנית בצרפת ניצבה אפוא מול דילמה עקרונית שהיתה עתידה להשפיע על פעולותיה בחודשים הבאים, בלא שנמצאו לה דרכים מתאימות להיחלץ ממנה. אילו הגיבה באיפוק, בנוסח "מועצת מנהלים" וברוח של מדיניות שיתוף פעולה, ובחרה בעיקר בדרך של חקירה ומניעה משטרית, היה עליה לצפות למחאות חריפות הן מצד יחידות פעילות של הוורמכט, ששפטו מקרים אלה בעיני החוק הצבאי, והן מצד הפיקוד העליון של הוורמכט והיטלר. מנגד, אילו הגיבה ביד קשה ואכזרית, כדרך שהגיבו שלטונות הכיבוש הגרמניים במזרח ובדרום-מזרח אירופה, היה הדבר מביא לקץ שיתוף הפעולה עם ממשלת צרפת והממשל הצרפתי ולנקיטת עמדה מסתייגת מצד הציבור הצרפתי.

המצב הפוליטי בצרפת עד קיץ 1941 תואר תמיד כשקט ביותר. הסיבה העיקרית לכך היתה בלי ספק העצמה הצבאית המכרעת של ה"רייך", שבעטיו נראתה כל התנגדות כחסרת סיכוי מלכתחילה. פרט לכך שותק השמאל הצרפתי, ובייחוד המפלגה הקומוניסטית, על-ידי ההסכם הגרמני-סובייטי, ואף נחשב לגורם המוכן לשתף פעולה עם הכיבוש הגרמני.

גם מדיניות הביטחון שהיתה נקוטה בידי השלטונות הגרמניים עד לאותה עת התאפיינה באיפוק יחסי. אמנם כבר בספטמבר 1940 נמסרו הנחיות למניעת פעולות חבלה, שכללו גם אפשרות לתפיסת בני ערובה על-ידי כוחות הכיבוש;²⁵ אולם לנוכח המצב השקט בצרפת הכבושה לא היה היגיון ואף לא צורך בצעדים קולקטיביים מעין אלה. במקרים של הפרת צווי מינהל הכיבוש נכנסו לפעולה כוחות המשטרה הצרפתית, ובתי המשפט הגרמניים והצרפתיים כאחד גזרו עונשים חמורים. עד מאי 1941 חרצו בתי המשפט הגרמניים בצרפת 93 פסקי דין מוות, וכשליש מהם אף הוצאו לפועל.²⁶

בדוח מסכם מחודש מרס 1941 הביעה המחלקה המינהלית במפקדה הצבאית ספק בדבר התועלת שבתפיסת בני ערובה כתגובה על פעולות עוינות, "אם לא קיימת במקרה סולידריות בין המבצעים לבין בני הערובה. קנאים ופושעים אינם חסים על חייהם של בני ערובה, לפיכך יש לתפוס בני ערובה רק כאשר יש לצפות למעשי אלימות קשים וכאשר אין בנמצא אמצעים

²⁴ התרחשויות אלה מפורטות בדוחות עובדי מטה המינהל: "עניין בני הערובה בסמכות המפקד הצבאי בפריז מאוגוסט 1941 עד מאי 1942", BA-MA, RW 35/524; "אמצעי מניעה ותגמול של המפקד הצבאי בצרפת למען המלחמה בחבלה בצרפת", ללא תאריך, BA-MA, RW 35/308, Bl. 109ff; על המחבר (George), ועל הנסיבות שבהן נמסרו הדברים: p. 82; Bargatzky, *Hotel Majestic*; Hans Luther, *Der französische Widerstand gegen die deutsche Besatzungsmacht und seine Bekämpfung*, Tübingen, 1957, pp. 160ff; Jäckel, *Frankreich*, pp. 180ff; Umbreit, *Militärbefehlshaber*, pp. 124ff; Umbreit, "Weg," pp. 196ff; Kasten, *Gute Franzosen*, pp. 55ff, 67ff; Best, *Erinnerungen Frankreich*, p. 22; הערה של ZStL. הודון: ביצוע מעשי תגמול באמצעות יחידות ניידות בצרפת, ZStL, 104 AR-Z, 1670/61, vol. 10, Bl. 2035-2040.

²⁵ הנחיות מטה המינהל (משפטים) מ-12 בספטמבר 1940, ראה: Luther, *Widerstand*, pp. 163f; Umbreit, *Militärbefehlshaber*, p. 124.

²⁶ Jäckel, *Frankreich*, p. 186.

מתאימים אחרים". במאי אף נדונה במטה הממשל השאלה האם יש מקום לאסור כלל ועיקר תפיסת בני ערובה בצרפת הכבושה.²⁷

בד בבד עם ההיערכות למלחמה נגד ברית המועצות, וביתר שאת מאז תחילת המלחמה, חל שינוי במדיניות הביטחון המאופקת יחסית שהיתה נקוטה בידי השלטונות הגרמניים. כבר ב-23 במאי ניתנה הוראה להקים בצרפת הכבושה מחנות מעצר לקומוניסטים.²⁸ הוראה זו התבססה על הוראות הביטחון והמשטרה שניתנו בסתיו, מתוך ציפיה כי לאחר פרוץ המלחמה תגביר המפלגה הקומוניסטית הצרפתית את פעילותה נגד כוח הכיבוש הגרמני. אכן, לאחר פתיחת המתקפה הגרמנית על ברית המועצות התקיימו הפגנות בפריז ובמקומות אחרים, בד בבד עם עלייה במספר פעולות החבלה המדווחות. לנוכח המצב נדרש הממשל הצבאי על-ידי מפקדות הצבא כבר בסוף יולי 1941 לפעול בנחישות, ולנסח הנחיות לרצח בני ערובה כצעד תגמול על פיגועים נגד כוחות הכיבוש וכאמצעי למניעתם.²⁹ בעקבות זאת הורה שטילפנגל ב-4 באוגוסט להטיל עונש מוות על "פעולות חתרנות קומוניסטיות". בתגובה על הפגנות אנטי-גרמניות דרש מן המשטרה הצרפתית לבצע מעצרים נרחבים, שבמהלכם נאסרו למעלה מ-4,000 בני אדם, יהודים בלבד, ונכלאו במחנה דרנסי (Drancy).

לאחר ההתנקשויות ב-21 באוגוסט היה אפוא מקום לצפות לתגובות חריפות הרבה יותר מצד המפקדה הצבאית. ואכן, הצעד הראשון שנקט הממשל הצבאי היה מרחיק לכת ביותר, והכשיר את הקרקע להסלמה הנוספת: כל הצרפתים שהוחזקו במעצר מטעם השלטונות הגרמניים בצרפת הכבושה או לצורכיהם, הוכרזו ב-22 באוגוסט כבני ערובה שמתוכם "יוצאו להורג בירייה עצורים במספר שיהלום את חומרת העברה".³⁰ בנוסף, הפעילה ההנהגה הגרמנית בפריז לחץ כבד על ממשלת צרפת לנקוט אף היא צעדים חריפים, ומטה המינהל הביע לבסוף את הסכמתו להצעת ממשלת וישי שבית משפט צרפתי ידון למוות את המנהיגים הקומוניסטים החשובים ביותר המוחזקים בכלא הצרפתי. בעקבות זאת נדונו שבעה בני אדם למוות במשפטי דמה, והוצאו להורג.³¹ במצב פתיחה זה כמעט שלא היתה עוד אפשרות לעצור את החרפתו המהירה של הקונפליקט. ב-3 בספטמבר, לאחר התנקשות נוספת, הורה המפקד הצבאי להוציא להורג שלושה בני ערובה "כבר מטעמי יוקרה", גם הפעם קומוניסטים שהוחזקו במאסר.³²

אולם עתה התערבו בדברים קייטל והיטלר. קייטל מסר למפקד הצבאי "הערה מפי הפירור שיש לקחתה לתשומת לב", כי היטלר רואה את תגובת הממשל הצבאי בפריז על מעשי

²⁷ Erl. d. MBF/Verw.St. ;BA-MA, RW 35/308, 1, 1941, במאי 7-מ, מטה המינהל של המפקד הצבאי, מ-26.3.1941, BA-MA, RW 35/548, 16ff, Hervorh. i. O.

²⁸ Erl. d. MBF/Verw.St., 23.5.1941 & 26.6.1941, HStAD, Rep. 242/Plc (41)

²⁹ Luther, *Widerstand*, p. 173

³⁰ הודעה מטעם המפקד הצבאי מ-22 באוגוסט 1941, תעודות נירנברג, .PS-1588, IMT, vol. 27, p. 365

³¹ Luther, *Widerstand*, p. 174; Jäckel, *Frankreich*, p. 188

³² Umbreit, *Militärbefehlshaber*, p. 126 "עניין בני הערובה", עמ' 41.

ההתנקשות כרחוקה מלהיות מספקת: "צעד התגמול שבוצע בשלושת בני הערובה הקומוניסטים היה מתון מדי! חייל גרמני יקר לנו לאין ערוך יותר מאשר שלושה קומוניסטים צרפתיים. הפירור מצפה שמקרים מעין אלה ייענו בצעדי התגמול החריפים ביותר. . . בהתנקשות הרצחנית הבאה יש להוציא להורג לאלתר לפחות 100 בני אדם על כל גרמני. ללא צעדי תגמול דרקוניים כאלה לא תהיה אפשרות לשלוט במצב".³³

דברים אלה עמדו בניגוד בולט לדעות שהיו כמעט נחלת הכול בפריז. שטילפנגל ציין בתגובתו את הטענות שכנגד: אסור להגיב באופן סכמטי אלא בצורה גמישה, ויש לשמור על האפשרות להעלות באופן הדרגתי את מספר האנשים שיוצאו להורג. הוצאות להורג בירי עלולות לערער את נאמנות האוכלוסייה הצרפתית, יקשו על שיתוף הפעולה בעתיד בין גרמניה לצרפת ויעמידו את ממשלת צרפת באור שלילי.³⁴ מאחורי טענות אלה עמדה התפיסה שיש להמשיך ולדבוק במדיניות נוסח "מועצת המנהלים" שהיתה נקוטה עד לאותה שעה, וכי יש לראות במעשי ההתנקשות ניסיון מצד הקומוניסטים הצרפתים להניע את כוח הכיבוש לסטות מקו זה במטרה לשים קץ למדיניות שיתוף הפעולה המבזה את העם הצרפתי. אולם במטה הפירור סברו כי קיימת זיקה בין הפיגועים בפריז לבין לוחמת הפרטיזנים שהחלה באותו זמן בברית המועצות וביוגוסלוויה, וקייטל טען ב-16 בספטמבר כי מדובר ב"תנועת המונים המונהגת על-ידי הנהגה אחידה", קרי התקוממות קומוניסטית בכל השטחים הכבושים על-ידי גרמניה. הוזה אומר, לא הנסיבות הפנים-צרפתיות הן קנה המידה בתחום זה אלא הפרספקטיבה של המאבק בקומוניזם הבין לאומי. לפיכך, בהוראת הפירור, יש לפעול באותה צורה במזרח ובמערב, כלומר "באמצעים החריפים ביותר", כדי למחוץ את התנועה בתוך זמן קצר ביותר. "רק בדרך זו אפשר יהיה להשיב את השקט על כנו, כפי שמלמדת ההיסטוריה של עמים גדולים שהרחיבו את תחומי שלטונם. . . היחסים המדיניים בין גרמניה לארץ הנוגעת בדבר לא נודעת להם חשיבות בכל הקשור להתנהגות שלטונות הכיבוש הצבאיים".³⁵

המשפט האחרון ציין את תמצית חילוקי הדעות. בכל הקשור להתנהגות שלטונות הכיבוש הצבאיים, היחסים המדיניים עם כל מדינה כבושה, או ליתר דיוק ההערכה המדינית והתרבותית הגרמנית ביחס למדינות אלה, הם שהשפיעו על התנהגות השלטונות הצבאיים באזורים הכבושים. למשל, בעוד שהממשל הצבאי הגרמני בסרביה הוציא להורג בין ספטמבר 1941 לפברואר 1942, בלי דיונים רבים, למעלה מ-20,000 בני אדם במסגרת צעדי תגמול, מספר שהתגמד בהשוואה למספר ההוצאות להורג בברית המועצות באותה

³³ המפקדה העליונה של הצבא (וגנר) למפקד הצבאי, 7 בספטמבר 1941, BA-MA, RW 35/543, 18.

³⁴ המפקד הצבאי למפקדה העליונה של הצבא, 11 בספטמבר 1941, BA-MA, RW 35/543, 23f.

³⁵ ראש הפיקוד העליון של הוורמכט, 16 בספטמבר 1941, BA-MA, RW 35/543, 19ff.

תקופה,³⁶ ההוראות לרצוח בצרפת בני ערובה במספרים קטנים לאין ערוך נתקלו במחאות חריפות מצד השלטונות הצבאיים הגרמניים בפרזיז, ואף הביאו לבסוף להתפטרות המפקד הצבאי.

ההתפתחות בשאלת בני הערובה בצרפת הושפעה מסתירות אלה. הממשל והמטה הצבאי ניסחו ב-28 בספטמבר הוראה ובה נהלים לתפיסת בני ערובה ולצעדי תגמול, שהיתה משום ניסיון להעניק בסיס חוקי לרצח המונים בירי.³⁷ אולם ב-20 באוקטובר, בעקבות ההתנקשות בחייו של מפקד כוחות השדה בֶּנֶט (Nantes) ולמחרתו בחייו של יועץ הממשל הצבאי בבורדו, התמוטטו גם סכרים אלה. המפקד הצבאי נאלץ להודיע, בלחץ מטה הפירר, כי על כל התנקשות יוצאו להורג 100 בני ערובה. בעקבות התערבות של הממשלה הצרפתית ושל שטילפנגל, שהזהיר חזור והזהר מפני "יישום שיטות פולניות בצרפת", ציווה היטלר לבסוף כי בכל אחד מהמקרים, אם לא יילכדו הרוצחים יש להוציא להורג לאלתר 50 בני ערובה, ואת שאר בני הערובה בהפרש של יומיים. ב-22 וב-24 באוקטובר נרצחו בסופו של דבר 98 בני ערובה, צעד שעורר זעזוע בצרפת ומחוצה לה וגרם לסערת רוחות עזה.³⁸

טקטיקת ההשחיה שהיתה נקוטה עד לאותה עת בידי המפקד הצבאי נחלה אפוא כישלון. "במצב הרוח ב'מז'סטיק' בולט הזעם", תיאר ולטר ברגצקי את התגובות בממשל הכיבוש: "זעם על מעשי הרצח הבוגדניים, ועל הפקודה לפעולות ענישה חסרות פרופורציה. התחושה היא שהשלב הראשון של שביתת הנשק, שהתנהל למישרין, הגיע לקצו. הדימוי הציבורי של ה'מז'סטיק' מתקרב אל פרשת דרכים גורלית".³⁹

התנגדות נחרצת לרצח בני ערובה הובעה בעיקר במטה הממשל. אנשיו פיתחו לפיכך הצעות לשטילפנגל כיצד להגיב על דרישות נוספות מצד היטלר וקייטל לפעולות עונשין חריפות: (1) האויב אינו שואף לפגוע בכוחו הצבאי של הוורמכט, אלא מעוניין בהשלכות המדיניות של פעולות העונשין הגרמניות. (2) השלכות אלה יקשו יותר ויותר על השליטה במדינה ויעמידו בסכנה את שלטון הכיבוש ואת מטרותיו. (3) פעולות העונשין הגוברות בחומרתן להוציא להורג 30, 50, 80 וכן הלאה בני ערובה על כל רצח יגיעו עד מהרה לאבסורד מבחינה כמותית, דבר שיביא לסיומן. אמצעי זה ייצא אפוא מכלל שימוש לאחר שאך יסב נזק ולא יביא

³⁶ Christopher R. Browning, "Wehrmacht Reprisal Policy and the Mass Murder of Jews in Serbia," in *MGM* 31, 1983, pp. 31-47; Manoschek, *Serbien; Umbreit, "Weg"*, pp. 198ff מאמרו של ולטר מנושק בכרך זה.

³⁷ מטה המינהלה של המפקד הצבאי ומטה הקומנדו, מ-28 בספטמבר 1941, BA-MA, RW 35/548, 35-42. הוראה זו, שכונתה "קודקס בני הערובה", מילאה תפקיד מרכזי במשפט פושעי המלחמה הבכירים בנירנברג. דרוש ניתוח השוואתי של צעדי הדיכוי ורצח בני הערובה בידי השלטונות הצבאיים הגרמניים במלחמת העולם השנייה ושל המחלוקת המשפטית והפוליטית בנושא זה בשנים שלאחר המלחמה. ניתוח כזה עשוי להמציא תובנות חשובות על תהליך ההקצנה המצטברת.

³⁸ המפקד הצבאי אל הפיקוד העליון של הצבא, 24 באוקטובר 1941, ראה: Luther, *Widerstand*, pp. 206f; Umbreit, *Militärbefehlshaber*, pp. 128-132. בספרים אלה מובאים רישומי יומנו של שטילפנגל מ-20 עד 26 באוקטובר 1941, המתארים בצורה מוחשית את האווירה הקדחתנית ששררה באותם ימים. ³⁹ Bargatzky, *Hotel Majestic*, p. 87

כל תועלת, ואבדן היוקרה כתוצאה מנטישתו יהיה רב יותר מאשר לולא נעשה בו שימוש מלכתחילה. (4) לסיכום, על-ידי נקיטה בפעולות עונשין אלה אנו משחקים בדיוק את המשחק של האויב".⁴⁰

מאחר שעמדתנו הנוקשה של היטלר היתה ידועה, ניסה מטה המינהל, שהיה מופקד גם על מחנות המעצר ועל מחנות הכליאה המשטרתיים בצרפת הכבושה ולפיכך היה אחראי על בחירת בני הערובה שיוצאו להורג מבין הכלואים, למצוא שיטות תגמול וענישה אחרות שיהיו בעלות השפעה מרתיעה או מונעת על מתנקשים פוטנציאליים מבלי ללבות את הלך הרוחות האנטי-גרמני בצרפת ומבלי לטרפד בטווח הארוך את מדיניות שיתוף הפעולה.⁴¹ לצורך זה נשקלו שתי אפשרויות: הטלת קנסות כספיים קיבוציים, וגירוש מספר רב יותר של בני אדם "לעבודות כפייה במזרח". שני הצעדים היו אמורים להיות מופעלים, פרט לקומוניסטים, בעיקר נגד יהודים. לנוכח האנטישמיות הלא-מבוטלת בצרפת, בייחוד כלפי היהודים שהגיעו לצרפת ממזרח אירופה לאחר מלחמת העולם הראשונה, לא יכלו אלה לצפות לסולידריות מצד האוכלוסייה הצרפתית כל עוד לא בוצעו ההוצאות להורג באופן הפגנתי. מאחר שבין המתנקשים שנתפסו נמצאו גם לוחמי מחתרת יהודים, אפשר היה לאחד במקרה זה צעדי דיכוי ממניעים פוליטיים עם צעדי דיכוי ממניעים רעיוניים. במשך הזמן הסתבר מניע נוסף. בעזרת גישה זו אפשר היה להקטין את הצפיפות במחנות בדרנסי, בקומפיאן (Compiègne) ובמקומות אחרים, ולהעביר חלק מן העצורים לאחריותם של גורמים אחרים מבלי צורך לדאוג לגורלם בהמשך.

ב-28 בנובמבר, כשהגיעה הידיעה על התנקשות נוספת שבה מצאו את מותם שלושה חיילים גרמנים, ניסה הממשל הצבאי לראשונה ליישם גישה חדשה זו. במקום להוציא להורג 300 בני ערובה, כדרישת היטלר, הציע שטילפנגל למפקדה העליונה של הצבא להוציא להורג "50 יהודים וקומוניסטים", ומעבר לכך "להטיל על יהודי פריז קנס כספי בסך מיליארד פרנק" וכן "לכלוא ולגרש למזרח יהודים ששמותיהם נקשרו למקרים של עבריינות או של התנהגות עוינת לגרמנים. בשלב זה מוצע שמספר היהודים שיטופלו בדרך זו יגיע עד 1,000".⁴²

כעבור ימים מעטים בלבד בוצעו שוב התנקשויות קטלניות, שבעקבותיהן הרחיב המפקד הצבאי את הצעתו והציע להוסיף 50 הוצאות להורג ולגרש 500 קומוניסטים נוספים - התמקחות מקברית על חיי אדם. לבסוף, באישורו של היטלר, הוצאו להורג 95 בני אדם, 58

⁴⁰ ציטוט מתוך: Best, *Erinnerungen Frankreich*, pp. 26f. הניסוחים המקדימים עצמם לא נשתמרו, אולם רשימותיו של בסט שנעשו לאחר המלחמה מוצאות אישור בחליפת המכתבים שהתנהלה בשבועות הבאים.

⁴¹ חוזר מטעם מטה המינהל, בסט, מ-31 באוקטובר 1941, מעצרי מנע ובחירת בני ערובה, HStAD, Rep. (41) 242/Plc; בסט, 24 בנובמבר 1941, הוצאה להורג של בני ערובה לאחר ההתנקשות בנט, BA-MA, RW35/1, 66; מטה הפיקוד הצבאי אל בסט, 24 בנובמבר 1941, בחירת בני ערובה לצורך הוצאתם להורג, 24 בנובמבר 1941, BA-MA, RW 35/548, 63f.

⁴² המפקד הצבאי אל הפיקוד העליון של הצבא, 1 בנובמבר 1941, ראה: "עניין בני הערובה", עמ' 71.

מתוכם יהודים.⁴³ לשם "איזון" על כך שההוצאות להורג לא הגיעו למספרים שנקבעו מלכתחילה, נבחרו עתה 1,000 קומוניסטים יהודים ו-500 קומוניסטים לא-יהודים, שהיו עצורים במחנות כליאה ובמחנות משטרתיים, לצורך שילוחם ל"מזרח", אף שעקב "קשיי תובלה" הושארו לפי שעה במחנותיהם בצרפת.

אולם גם בכך טרם הושג הסדר סופי, שכן עד מהרה אירעו התנקשויות נוספות, שבתגובה עליהן הוצאו להורג בני ערובה נוספים, ואסירים נוספים עמדו להישלח מזרחה. מספר בני הערובה שנרצחו בפועל עלה עד אמצע ינואר 1942 ל-264. בשלב זה הציע מטה הממשל צעדים נוספים שבאמצעותם ביקש למנוע את רצח בני הערובה, או לתת לרצח זה שלאחר פיגועים קומוניסטיים כינוי שונה: בתי המשפט הצרפתיים יגזרו על המבצעים עונש מוות בעוון סיוע לאויב, גם במקרים קלים; יעוכב ביצועם של פסקי דין מוות שכבר נגזרו, והם יבוצעו רק בעקבות פיגועים נוספים, וכן החזרה למעצר של קצינים צרפתים שהוצאו לחופשה. אולם הסתבר כי כל ההצעות הללו אינן ישימות, מטעמים משפטיים ומעשיים.⁴⁴

שטילפנגל עשה ב-15 בינואר ניסיון אחרון לשכנע את היטלר ואת קייטל: "מתוך הכרת המצב הכללי והשפעת צעדים קשים מעין אלה על כלל האוכלוסייה, ולנוכח יחסינו עם צרפת, איני יכול עוד ליישב עם מצפוני הוצאות להורג המוניות ולשאת באחריות ההיסטורית להן", כתב בהדגשה. לדבריו, לא היתה כל אפשרות להמשיך בכליאת יהודים וקומוניסטים, מכיוון שבשטח הכבוש כבר נאסרו כ-10,000 יהודים ו-3,500 קומוניסטים, והמחנות הקיימים לא היו מסוגלים להכיל אסירים נוספים. קיימת לפיכך לדעתו אפשרות אחת ויחידה כצעד תגמול: "שילוח לגרמניה או למזרח בעקבות כל אירוע מספר מסוים של קומוניסטים ויהודים הנמצאים כבר במאסר, בתנאי שהדבר הוא בר ביצוע מבחינת אפשרויות ההובלה ועולה בקנה אחד עם הצרכים הביטחוניים והמשטרתיים. אין ספק שצעד כגון זה יהיה בעל השפעה כללית עזה".⁴⁵ אולם היטלר וקייטל דבקו בעמדתם, אף שהסכימו לעצתו של שטילפנגל בדבר גירוש המוניים, אם כי לא במקום רצח בני ערובה, אלא בנוסף לו. קייטל מסר למפקד הצבאי שרעיונותיו על הצעדים שראוי לנקוט בהם "אינם עולים בקנה אחד עם תפיסתו הבסיסית של הפירר". בתגובה התפטר שטילפנגל מתפקידו.⁴⁶

⁴³ Luther, *Widerstand*, pp. 184f; Jäckel, *Frankreich*, pp. 193f
⁴⁴ הערה של מטה המינהל על דוח של בסט, 6 בינואר 1942, HStAD, Rep. 242/312; בסט אל מטה המינהל, 8 ביולי 1942, 47 & 52f; BA-MA, RW 35/308, 47 & 52f; מטה המינהל (משפטים) אל בסט, 8 בינואר 1942, BA-MA, RW 35/v. 308, 48f.

⁴⁵ המפקד הצבאי אל הפיקוד העליון של הצבא, 15 בינואר 1942, 51ff; Luther, BA-MA, RW 35/543, 51ff; *Widerstand*, p. 211.

⁴⁶ הפיקוד העליון של הצבא אל המפקד הצבאי, 3 בפברואר 1942, 58; BA-MA, RW 35/543, 58; המפקד הצבאי אל הפיקוד העליון של הצבא, 15 בפברואר 1942, ראה: Umbreit, *Militärbefehlshaber*, p. 138f. לאפיונו של שטילפנגל בהקשר זה, ראה: Ernst Jünger, *Strahlungen*, pp. 98ff: "לנוכח עליונותו הניכרת של האויב נראתה לו הנסיגה לעמדה הטקטית כאפשרות היחידה. לפיכך ניסה להדגיש יותר מכל שצעדים קולקטיביים משחקים לידיה של תנועת ההתנגדות בצרפת. . . בדמויות כשלו נחשפת החולשה הכללית של הבורגנות והאצולה. בני מעמדות אלה ניחנו במידת טביעת עין כדי להבחין במהלך הדברים, אך הם חסרים כוח ואמצעים מול בני אדם שאינם מכירים אמצעים אחרים אלא את השימוש בכוח". שפיידל הטיל על יונגר להכין

יש להדגיש שני היבטים בהקשר למחלוקת זו בשאלת בני הערובה ולהתפטרותו של שטילפנגל: ראשית, החריפות שציינה את המחלוקת וההתנגדות הרחבה במטה המפקד הצבאי בצרפת לצעדים שקייטל והיטלר הורו עליהם. בנקודה זו חברו הנוהג הצבאי, הסתייגויות משפטיות ועכבות מוסריות עם שיקולים מדיניים ורעיוניים ביחס לעתיד אירופה, ועם עניין המעמד התרבותי או ה"גזעי" של הצרפתים, או המשך התפתחות יחסי גרמניה-צרפת. אולם בכל מקרה שררה אחדות דעים על כך שהיחס שמגלים הגרמנים כלפי הצרפתים חייב להיות שונה מן היחס כלפי הסרבים או הרוסים למשל ועל אחת כמה וכמה מן היחס כלפי היהודים.

שנית, אי אפשר להתעלם מכך שמתוך הניסיון למנוע רצח המוני של בני ערובה, או לשים קץ לשימוש באמצעי זה, נולדה בממשל הצבאי ההצעה להתחיל תחת זאת בגירוש המוניים של יהודים צרפתים וקומוניסטים ל"מזרח", הצעה אשר שטילפנגל חזר והדגיש במיוחד באיגרתו הפרטית לקייטל שבה נימק את התפטרותו: "סברתי שאת התגמול על התנקשויות בחייהם של חיילי וורמכט גרמנים, תגמול שאין ספק בנחיצותו, אצליח להשיג בדרך אחרת, קרי על-ידי הוצאות להורג מוגבלות, אך בעיקר על-ידי שילוח יהודים וקומוניסטים במספרים גדולים יותר למזרח, דבר שלפי ניסיוני נודעת לו השפעה מרתיעה יותר על האוכלוסייה הצרפתית מאשר להוצאות להורג המוניות שפשרן אינו מובן לה".⁴⁷ הצעה זו הפכה עד מהרה לנוהג המקובל, שמצא אף ביטוי רשמי בפקודת פירר מחודש אפריל, כי "בתגובה לכל פיגוע, פרט להוצאה להורג של מספר בני אדם מתאימים, יש למסור לידי הרייכספירר-ס"ס וראש המשטרה הגרמנית 500 קומוניסטים ויהודים לצורך גירושם למזרח".⁴⁸

מעתה החל נוהל אוטומטי של רצח בני ערובה והוצאת צווי גירוש. ב-18 באפריל: 24 הוצאות להורג, 1,000 גירושים; ב-24 באפריל: 10 הוצאות להורג, 500 גירושים; ב-28 באפריל: הוצאה להורג אחת, 500 גירושים; ב-5 במאי: 28 הוצאות להורג, 500 גירושים; ב-7 במאי: 20 הוצאות להורג, 500 גירושים. בסך הכול נפסקו עד 31 במאי 993 הוצאות להורג, שמתוכן בוצעו 471. מספר הגירושים של יהודים וקומוניסטים, שהוגדרו "צעדי תגמול", הגיע באותו פרק זמן לכ-6,000.⁴⁹

ב-23 במרס יצא המשלוח הראשון מקומפיאן לאושוויץ. הוא ציין את תחילת הגירוש ההמוני של יהודי צרפת למחנות ההשמדה במזרח. המאמצים הפוליטיים של הממשל הצבאי בפריז

דוחות על המחלוקות בין המפקד הצבאי למטה הראשי של הפירר בשאלת בני הערובה, ראה: Speidel, p. 110; Umbreit, *Militärbefehlshaber*, pp. 13, 22.

⁴⁷ שטילפנגל אל קייטל, 15 בפברואר 1942, Umbreit, *Militärbefehlshaber*, p. 139.

⁴⁸ צו מטעם המפקד הצבאי, 10 באפריל 1942, תעודות נירנברג RF-1241; איגרת מאת שלייר (Schleier), מן השגרירות בפריז, אל משרד החוץ, מ-11 באפריל 1942, ADAP, E11, 128; הבסיס לגירוש אזרחים צרפתים שהרשעתם וכליאתם בצרפת לא היו צפויות או רצויות, היה לעומת זאת פקודת ה"לילה והערפל" של קייטל מ-7 בדצמבר 1941, תעודות נירנברג NG-3571. מספר הצרפתים שנכלאו במחנות ריכוז בעקבות פקודת ה"לילה והערפל" של קייטל הגיע עד סוף המלחמה לכ-5,000; Umbreit, *Militärbefehlshaber*, p. 145.

⁴⁹ Luther, *Widerstand*, p. 186; "עניין בני הערובה", עמ' 40 ואילך.

להפסיק את רצח בני הערובה, שעמדו במשך חודשים במוקד תשומת הלב של השלטונות הגרמניים בצרפת ושל הציבור הצרפתי, ואשר מניעיהם ההגונים נחשפו לאחר המלחמה, נקשרו בדרך זו ישירות עם תחילת הפתרון הסופי של השאלה היהודית בצרפת.⁵⁰

ד

עד סוף שנת 1940, הגיעו כבר שלילת זכויותיהם והפקעת רכושם של יהודי צרפת כפי שסוכמה ב-17 באוגוסט בין השגרירות למטה המינהל לממדים נרחבים, ונמצאו בשלב מתקדם יותר מאשר בשאר מדינות צפון ומערב אירופה שהיו נתונות בשלטון כיבוש גרמני. דבר זה חל גם על האזור הלא-כבוש בצרפת עקב הצעדים המקבילים שנקטה ממשלת וישי. מאז הוחל במאסר יהודים נטולי אזרחות צרפתית היה מצבם של היהודים בדרום צרפת חמור במובנים מסוימים אף ממצב היהודים באזור הכבוש.

בעוד שמניעת הגירת יהודים לצרפת והפקעת הרכוש היהודי, כפי שסוכמו בין אבץ לבסט, כבר נמצאו בסוף 1940 בשלב מתקדם, חל עיכוב בביצוע הנקודה השלישית בסיכום: ההכנות ל"הרחקת" (Entfernung) כל היהודים מן האזור הכבוש. זאת, מכיוון שעדיין לא היה ברור לאן יועברו יהודי צרפת, מה גם שפרויקט מדגסקר נתקל בהתנגדויות קשות מן הצפוי.

בינואר 1941, נקטו נציגי הסיפ"ו והס"ד בפריז, קנון והממונה על ענייני היהודים דנקר יזמה, ופנו אל מטה הממשל בלשכת המפקד הצבאי בדרישה להאיץ את קצב יישום המדיניות האנטי-יהודית בצרפת. הם גרסו שההכנות לגירוש הכללי של היהודים (Gesamtabschiebung der Juden) שעליו כבר הוסכם באוגוסט 1940, אינן צריכות להיות בידי הגרמנים אלא בידי "משרד מרכזי לענייני יהודים" (Zentrales Judenamt) שינוהל על-ידי צרפתים, אם כי בפיקוח נציגות הסיפ"ו והס"ד. משרד זה נועד לפי תכניתם לארגן ולתאם את המדיניות האנטי-יהודית.⁵¹ קנון כתב כי בשלב זה יש להגביל את הצעדים ליהודים שאינם בעלי אזרחות צרפתית ולכלוא אותם במחנות ריכוז, כדרך שעושים זאת הצרפתים בדרום הלא-כבוש. האנטישמיות הצרפתית מכוונת בעיקר נגד היהודים הזרים היושבים בצרפת ולא נגד היהודים הצרפתים הוותיקים, ולפיכך כמעט שאי אפשר "לטפח איבה ליהודים על בסיס רעיוני". אי לכך יש לקשור את הדברים לאינטרסים החומריים של הצרפתים: כליאת כ-100,000 היהודים הזרים המתגוררים בפריז תאפשר לצרפתים רבים למצוא מקומות עבודה במקצועותיהם ולהתקדם בסולם החברתי, כך ש"היתרונות הכלכליים שיווצרו יולידו עמדה חיובית כלפי המאבק האנטי-יהודי".⁵²

⁵⁰ קשר זה מובלט אצל: Klarsfeld, *Vichy*, pp. 28ff; אך השווה לעומת זאת: Umbreit, *Militärbefehlshaber*, pp. 139 & 263; Jäckel, *Frankreich*, p. 227.

⁵¹ רישום של דנקר מ-21 בינואר 1941, ראה: Klarsfeld, *Vichy*, pp. 361f.

⁵² נציגות הסיפ"ו והס"ד אל מטה הממשל, 28 בינואר 1941, עמ' 363 ואילך. סימון התיק, HB2, Dan/Wa, מצביע על כך שגם מכתב זה נוסח על-ידי דנקר. על התמקדות האנטישמיות הצרפתית ביהודים הזרים בצרפת

אולם הממשל הצבאי המשיך לגלות עניין מועט בלבד בשאלה היהודית, שראה בה בעיה שולית לא נעימה אם כי בלתי נמנעת, והיה מעביר ברצון את הטיפול בה לידי אנשיו של היידריך בשדרות פוש. אלא שדבר זה היה כרוך בהעברת הסמכויות המשטריות לידי נציגות הסיפ"ו והס"ד והיה פוגע קשות במעמדו של המפקד הצבאי כבעל הסמכויות הביצועיות הבלעדיות. המדיניות האנטי-יהודית והחרפתה היתה אמורה לפיכך להמשיך ולהתנהל בממשל הצבאי עצמו, באותן מתכונות נוסח "מועצת מנהלים" שפותחו בו. דבר זה היה תפקידו של מטה המינהל, שהתמקד מתחילת 1941 ואילך במידה גוברת במדיניות כלפי היהודים.

בממשל הצבאי שררה הסכמה ללא סייג עם נציגות הסיפ"ו והס"ד בכל הקשור למגמת הצעדים האנטי-יהודיים ולהאצה המתחייבת בקצבם. לא ייפלא אפוא שימים ספורים לאחר קבלת איגרתו של קנוכן קיים עמו המטה המינהלי והפיקודי של הפיקוד הצבאי דיון שבו הושגה במהרה תכנית להמשך הפעולה בשאלה היהודית: הוסכם כי ההצעה להקמת ה"משרד המרכזי לענייני יהודים" תבוצע הלכה למעשה. כדי "למנוע את תגובת העם הצרפתי נגד כל מה שנעשה בתחום זה על-ידי הגרמנים", כפי שכתב לישקה, הוסכם כי הוא ינוהל על-ידי צרפתים. כן הוסכם כי צעדי החקיקה שיינקטו על-ידי הצרפתים יעברו את הנוהל המקובל וייבחנו בחינה מקדימה על-ידי רשויות הפיקוח הגרמניות. בנקודה זו, הודגש, יכול המפקד הצבאי להביא את השפעתו לידי ביטוי, מתוך הבנה עם נציגות הסיפ"ו והס"ד והשגרירות. דרך זו, אמר נציג מטה הפיקוד של שפיידל, תאפשר לצמצם אף יותר את ההשתתפות הגרמנית בפעולות נגד היהודים.

בדיון זה, שהתקיים ב-30 בינואר 1941, שררה אפוא הסכמה רבה בין הרשויות הגרמניות בפריז בכל הקשור לכיוון המדיניות כלפי היהודים ולהאצה הנחוצה ביישומה. השאלה איזה מבין הגורמים הגרמניים יועמד בראש המשרד החדש לענייני יהודים היתה משנית בחשיבותה, והדיון בה נדחה למועד אחר.⁵³ האסטרטגיה הרצויה לממשל הצבאי ואשר היא שנבחרה, קרי דבקות בשיטות הניהול של "מועצת מנהלים", אכן הוכיחה את עצמה. כעבור ימים מעטים בלבד הביעה ממשלת וישי את נכונותה להקים משרד מרכזי לענייני יהודים, וב-8 במרס נתמנה קסוויאר וֶלָה (Xavier Vallat), פעיל אנטישמי ידוע, ל"קומיסר הכללי לענייני יהודים" בדרגת מנכ"ל.⁵⁴

מטה הפיקוד הצבאי תלה ציפיות שונות בהקמת המשרד המרכזי לענייני יהודים, וקיווה שאפשר יהיה להפקיד בידיה את יישום המדיניות כלפי היהודים ובפרט את ביצוע המאסרים

ועל חלקם המשמעותי של היהודים שהיגרו לצרפת אחרי מלחמת העולם הראשונה בתנועת ההתנגדות ראה: Meyer, *Fremde Elemente*.

⁵³ הערה על תוצאות הדיון ב-30 בינואר 1941, ועל המשך הטיפול בשאלה היהודית בצרפת, 3 בפברואר 1941 ראה: Klarsfeld, *Vichy*, p. 364.
⁵⁴ Marrus and Paxton, *Vichy France*, pp. 73ff

במחנות, תחום שנתפס כמשבש את תפקודה התקין של מדיניות שיתוף הפעולה. אולם הסתבר למעשה כי היתה זו תקוות שווא.

ביום שלפני ביקורו של וְלֵה במלון מז'סטיק לרגל מינויו, סיכם בסט את המטרות שהמדיניות הגרמנית כלפי היהודים צריכה לשאוף אליהן וניסח אותן בצורה מפורשת וברורה. יש לראות צעד זה כבלתי רגיל, לאור התאריך (מרס 1941), שהצביע פרט לכך על המידע הרב שהביא עמו מפעילותו הקודמת במשרד הראשי לביטחון הרייך: "האינטרס הגרמני עיקרו בשחרור (Entlastung) הדרגתי של כל מדינות אירופה מן היהדות, במגמה להביא להרחקה מלאה של היהודים (Entjudung) מאירופה". בשלב הראשון, לדבריו, יש לגרש מצרפת את היהודים שאינם בעלי אזרחות צרפתית, ובשלב השני - לאסור 35,000 יהודים המוגדרים "מסוכנים או בלתי רצויים" (כלומר, גם בעלי אזרחות צרפתית), ולפעול לחקיקת חוקים אנטי-יהודיים חריפים יותר. לבסוף יהיה על המשרד הראשי לענייני יהודים להתחיל בהיערכות לקראת הגירה (Auswanderung) במועד מאוחר יותר, כולל של היהודים המחזיקים באזרחות צרפתית.⁵⁵ אולם בדיון של שטילפנגל ובסט עם וְלֵה, הסתבר שהוטלה על וְלֵה על-ידי המרשל פטן משימה מוגבלת יותר שעיקרה החרפת צעדי האריזציה. וְלֵה הדגיש כי על המדיניות כלפי היהודים להתחשב בנסיבות המיוחדות השוררות בצרפת ובהלך הרוחות בעם הצרפתי, שכן "עד כה רווחה בצרפת ה'אנטישמיות הרצינית' במידה מועטה בלבד". עם זאת, גירוש יהודים וכליאתם הם עניינם של הממשל הצרפתי ושל המשטרה, לא תפקידו שלו.⁵⁶ בכך נכזבה תקוות הרשויות הגרמניות כי המדיניות האנטי-יהודית תאורגן בעתיד על-ידי משרדו של וְלֵה. בממשל הצבאי הגרמני רשמו באכזבה כי "החלק הלא-נעים בלבד, קרי ביצוע הגירושים והמאסרים, עתיד להישאר נחלתו".⁵⁷

לנוכח נטרולו למעשה של וְלֵה התחדשה המחלוקת על חלוקת הסמכויות במדיניות כלפי היהודים, ונציגות הסיפ"ו והס"ד לחצה לקבלת סמכות לפעול בתחום זה באופן עצמאי. כבר בסוף פברואר סוכם בין אבץ, צייטשל (Zeitschel) ואכנבך (Achenbach) מן השגרירות לבין דנקר להפעיל לחץ על המפקד הצבאי "להעניק לס"ד סמכויות לאסור את כל היהודים".⁵⁸ הצעה זו נתקלה בהתנגדות נמרצת מצד שטילפנגל, לאו דווקא בשל המטרות המדיניות כלפי היהודים כפי שנוסחו כאן אלא מכיוון שראה בה מתקפה על סמכויותיו. מחלקת המינהל זכתה עתה לגיבוי גם מטעם המפקד הצבאי להאיץ את ביצוע המדיניות כלפי היהודים ולהחריפה, כדי שלא לתת לנציגות הסיפ"ו והס"ד נקודת אחיזה לשאיפותיה. כך נוצר מקדם תאוצה

⁵⁵ תכנית הדיון שהתווה בסט לשטילפנגל, 4 באפריל 1941, ראה: Klarsfeld, *Vichy*, pp. 366ff.

⁵⁶ הערה של בסט על השיחה עם וְלֵה, 5 באפריל 1941, BA, R 70 (Frankreich), 23.

⁵⁷ הערה של צייטשל (Zeitschel) על שיחה עם בסט, 5 באפריל 1941, שם. במרס 1942 הודח וְלֵה ביזמתם של בסט ואכנבך (Achenbach). בסט קבל באוזני השגריר דה ברינון (de Brinon) כי "ולֵה סבור כי תפקידו הוא להגן על היהודים יותר מאשר לבצע צעדים נגדם"; שיחה ב-19 בפברואר 1942, HStAD, Rep. 242/Dok, O 29. לפי הצעתו של אכנבך נתמנה דרקייה דה פלפואה (Darquier de Pellepoix) לקומיסר החדש לענייני יהודים.

⁵⁸ הערה על שיחה בין אבץ, דנקר, אכנבך וצייטשל ב-28 בפברואר 1941, ראה: Klarsfeld, *Vichy*, p. 365f.

שהפך את השאלה היהודית לפתע לנושא דחוף, שעד לאותה עת לא ייחס לה הפיקוד הצבאי מידה של דחיפות.

במקביל, לנוכח יחסי גרמניה-צרפת לאחר המלחמה, שסיימה נראה קרוב, נותרה בעינה המגמה לדבוק ללא תנאי בעקרון שיתוף הפעולה ובמדיניות האיפוק שהיתה נקוטה בידי השלטונות הגרמניים. הדילמה שהופיעה כאן היתה ברורה: מצד אחד היה על הממשל הצבאי ליזום מדיניות מואצת ורדיקלית ככל האפשר נגד יהודי צרפת, ומצד שני לנהל אותה בשיטות של "מועצת מנהלים", תוך שמירה על בלעדיות סמכויותיו ומבלי לסכן את שיתוף הפעולה בינו לבין השגרירות ונציגות הסיפ"ו והס"ד.

הצעד הראשון בדרך זו היה מאסר היהודים בעלי הנתינות הזרה. לאחר שהושגה הסכמת ממשלת וישי לצעד זה, הוחל כבר בחודש מרס בהכנות לביצועו.⁵⁹

ב-14 במאי 1941 הונחתה המכה הראשונה: 3,733 יהודים בעלי נתינות זרה נאסרו על-ידי המשטרה הצרפתית בפקודת מטה הממשל, ונלקחו למחנות המעצר פית'בייה (Pithiviers) ובון-לה-רולנד (Beaune-la-Rolande).⁶⁰

היהודים שנאסרו במאי 1941 היו בעלי נתינות פולנית, צ'כית או אוסטריית. מתוך כ-150,000 היהודים באזור הכבוש שהופיעו בתיקיית היהודים של משטרת פריז, כמחציתם בלבד היו בעלי אזרחות צרפתית. אף שממשלת וישי ונציגיה בפריז נעתרו לבקשות הממשל הצבאי בכל הקשור לצעדים נגד היהודים הזרים, היא התנגדה למאסר יהודים בעלי אזרחות צרפתית אך ורק בשל היותם יהודים. כדי לפעול נגד יהודי צרפת נזקקו אפוא השלטונות הגרמניים לנימוקים אחרים. בנקודה זו מתחיל הקשר עם התפתחות שאלת בני הערובה.

תחילת המלחמה נגד ברית המועצות הביאה, כפי שראינו, לעלייה בפעילות התנועה האנטי-גרמנית בצרפת, בעיקר מצד הקומוניסטים הצרפתים, שארגנו הפגנות רבות בפריז מסוף יולי 1941. אולם בטרם החריפה שאלת צעדי התגמול בעקבות הפיגועים הראשונים, נעשו הכנות בפיקוד הצבאי ל"התערבות נמרצת יותר נגד האופוזיציה, בייחוד נגד הקומוניסטים", כדרישת המפקדות הצבאיות. כאן נמצאה העילה שחיפשו אחריה מאז האביב לפעול גם נגד יהודים בעלי אזרחות צרפתית: כתגובה על ההפגנות, ובנימוק שהפעולות אורגנו על-ידי קומוניסטים יהודים, הורה הממשל הצבאי למשטרה הצרפתית לערוך ב-20 באוגוסט פשיטה שכוונה נגד יהודים בלבד, בהם גם בעלי אזרחות צרפתית. כדי להימנע ממחאות מצד ממשלת פטן לא נמסרה למשלחת הכללית הצרפתית הודעה רשמית על עריכת הפשיטה. הממשל הצבאי אמנם קיים ב-19 באוגוסט שיחות עם שר הפנים הצרפתי, אך הפעולה עצמה בוצעה על-ידי

⁵⁹ מטה המינהל, מח' המינהל, בסט, אל מפקדי המחוזות הצבאיים, 27 במרס 1941, HStAD, Rep. 242/Plc (41); לפני כן נתקבל אישור פקיד הקישור הצרפתי הנוגע בדבר, אינגרן (Ingrand), ב-26 במרס 1941, ראה: Klarsfeld, *Vichy*, p. 24.
⁶⁰ Marrus and Paxton, *Vichy France*, p. 223; Klarsfeld, *Vichy*, p. 25

למעלה מ-2,000 שוטרים צרפתים בפיקודם של קצינים ונגדים גרמנים מבלי לערב בדבר את ממשלת וישי, וזאת על-פי הוראה ישירה של הממשל הצבאי.⁶¹

לאחר ההתנקשויות מ-21 באוגוסט הורה הממשל הצבאי על ביצוע גל פשיטות נוסף שנאסרו בו 4,323 איש, כולם יהודים, ונלקחו למחנה דרנסי. אולם הוויכוחים על צעדי התגמול הגרמניים שהחלו לאחר הפיגועים, ורצח בני הערובה הראשונים בעקבות ויכוחים אלה, האפילו במידה רבה על אקציה זו והמעטו מחשיבותה בדעת הקהל הצרפתית ובשיחות בין הרשויות הגרמניות לצרפתיות. לא זאת בלבד אלא שהפקודות שהגיעו באותם שבועות מברלין, להגיב על פיגועים ברצח המוני של בני ערובה, שיוו למאסרים ההמוניים של יהודים כמעט מראית של פעולה מתונה ומאופקת, בפרט בעיני האחראים בממשל הצבאי עצמו. מאסרים המוניים כאלה של יהודים, אשר לפי הסברה היו צפויים להיתקל בהתנגדות מועטה יותר בקרב האוכלוסייה הצרפתית מאשר אילו כוונו נגד צרפתים לא-יהודים, שימשו מבחינת מטהו של שטילפנגל מעין קו נסיגה לעתיד, כל אימת שהיה רואה צורך להצביע על נקיטת צעדים קשים ועם זאת להימנע מרצח בני ערובה.

המאסרים ההמוניים שבוצעו בין ה-20 ל-23 באוגוסט היו צעד חשוב מבחינת הרשויות הגרמניות שהיו מעורבות במדיניות כלפי היהודים באופן ישיר, מכיוון שבמקרה זה הפעולה נעשתה תוך התעלמות מהסתייגויות ממשלת וישי ממאסר יהודים בעלי אזרחות צרפתית. אולם מה שהקשה על הפיכת המאסרים ההמוניים לנוהל קבוע ועל הרחבתם היה חסרונם של מחנות מעצר מתאימים ואי היכולת להקים מחנות נוספים כאלה בעתיד הקרוב.⁶² צייטשל, שהיה ממונה על המדיניות כלפי היהודים בשגרירות הגרמנית, העיר את תשומת לבו של השגריר אבץ למצב זה. יום לאחר ההתנקשות הראשונה בפרזי התלונן צייטשל על כך שבצרפת, "שבה פועלים במלוא המרץ לפתרון מהיר של השאלה היהודית, משתבש הביצוע בצורה חמורה ביותר בשל מחסור במחנות לכליאת יהודים". המסקנה הנובעת ממצב זה, אמר, היא שיש להעביר את היהודים למזרח. לאחר שהסתבר כי תכנית מדגסקר אינה בת ביצוע, הכרחי להעביר את כל יהודי אירופה ל"טריטוריה מיוחדת" במזרח.⁶³

מאלף ללמוד שהמחסור במקומות כליאה במחנות בשטחה של צרפת שימש כאן כנימוק להחרפה נוספת של המדיניות כלפי היהודים. "חישוב מתוך אילוץ" (Kalkül des Sachzwangs) זה היה מאפיין בולט בהכרעות המרחיקות לכת שנפלו כבר בספטמבר

⁶¹ נציג שר הפנים הצרפתי אצל המפקד הצבאי, אינגרן, שהגיש לשר הפנים פושו (Pucheu) תלונה על דרך פעולה זו, מדגיש בדוח שלו במפורש כי השלטונות הגרמניים הורו בפעולה זו לראשונה על מאסר קולקטיבי של יהודים בעלי אזרחות צרפתית וכי "צעדים אנטי-יהודיים אלה נעשו לפי החלטה של הגנרל שטילפנגל ובוצעו על-ידי מפקד פריז בסיוע פיקוד המשטרה"; בניגוד להנחה המקובלת, לא היה זה דנקר שהורה לבצע מאסרים אלה. פיקוד המשטרה אל נציג שר הפנים (אינגרן), 21 באוגוסט 1941; איגרת מאת אינגרן אל שר הפנים פושו מ-21 באוגוסט 1941, ראה: Klarsfeld, Vichy, pp. 29f Best, *Kalendernotizen*, 19 & 20.8.1941; Luther, *Widerstand*, p. 173; Billig, *France*, p. 223; Marrus and Paxton, *Vichy Commissariat*, vol. 2, pp. 17f.

⁶² צייטשל אל אבץ, 22 באוגוסט 1941, ראה: Klarsfeld, Vichy, p. 367.

⁶³ שם.

1939, עת שעמדו על הפרק במשרד הראשי לביטחון הרייך הגירושים ההמוניים של יהודים ופולנים מפולין המערבית. דרך דומה של טיעון שימשה באותו זמן גם את המושל הכללי (Generalgouverneur) פרנק בפולין ואת הגאוליטר גרייזר (Greiser) בוורטגאו: ה"תנאים הבלתי נסבלים" במחנות ובגטאות יצרו כורח בל יעבור לגירוש המוני של היהודים ל"מזרח". המושלים הגרמנים באזורים השונים שבשלטון כיבוש גרמני היו מעוניינים לשמור על מספר נמוך ככל האפשר של מחנות וגטאות ועל כושר קליטה מוגבל בהם, כדי להוכיח שהמשך המאסרים ושהייה ממושכת של היהודים הכלואים במקומות אלה אינם בגדר האפשר.⁶⁴

הסירוב להקים מחנות נוספים יצר אפוא אילוץ ולחץ מלאכותיים להעביר את היהודים הכלואים מצרפת למקום אחר. למטרה זו שימשה גם הידרדרות התנאים במחנה דרנטי הסמוך לפריז, אשר שבועות מעטים בלבד לאחר שנכלאו בו היהודים שנאסרו באקציה באוגוסט כבר סבלו למעלה מ-800 אסיריו מבצקות של רעב ומתת תזונה, עקב תפוסת יתר.⁶⁵ מתוך התייחסות למחסור במקומות כליאה המונע את המשך ביצועה של המדיניות כלפי היהודים בצרפת, פנה אבץ בספטמבר 1941 אל הימלר בברלין בבקשה להעביר למזרח 10,000 יהודים מן המחנות בצרפת, כדי לפנות בהם מקום לאסירים יהודים נוספים. הבקשה אושרה מיד על-ידי הרייכספירר-ס"ס: מיד לכשימצאו אפשרויות הובלה מתאימות, יש להתחיל בגירוש יהודים צרפתים למזרח.⁶⁶

אולם גם לנוכח ההתרחשויות הסוערות בעקבות פיגועים ורצח בני ערובה, המשיך הממשל הצבאי לראות במדיניות כלפי היהודים בעיה משנית בחשיבותה, ולהתייחס אליה כאל כלי יותר מאשר כאל מטרה בפני עצמה של מדיניות הכיבוש. מנגד ניסו קנון ודנקר להעמיד את השאלה היהודית במוקד תשומת הלב בעזרת פעולה ראוותנית, ומן הסתם להשיג בדרך זו לנציגות הסיפ"ו והס"ד את הסמכות הבלעדית בכל הקשור לצעדים האנטי-יהודיים. בעזרת הקבוצה האנטישמית דלונקל (Deloncle) ארגן קנון ב-3 באוקטובר שורה של פיגועים שבהם התפוצצו מטעני חבלה בבתי כנסת בפריז, במטרה ליצור את הרושם, כמו בנובמבר 1938 בגרמניה, שבאוקלוסייה הצרפתית שוררת אווירת פוגרום אנטי-יהודית.⁶⁷ אולם כעבור ימים ספורים, משהתברר ללא ספק שהפיגועים אורגנו על-ידי נציגות הסיפ"ו והס"ד עצמה, נתגלע קרע ביחסים בין הממשל הצבאי לסיפ"ו, ושטילפנגל תבע נחרצות את הדחתו לאלתר

⁶⁴ Ulrich Herbert, "Arbeit und Vernichtung: Ökonomisches Interesse und Primat der 'Weltanschauung' im Nationalsozialismus," in Herbert (ed.), *Europa und der "Reichseinsatz"*, pp. 384-426; Aly, *Endlösung*, pp. 163ff, 317ff

⁶⁵ Marrus and Paxton, *Vichy France*, pp. 252ff

⁶⁶ דוח של צייטשל לאבץ, 10 בספטמבר 1941; צייטשל אל דנקר, 8 באוקטובר 1941, ציטוט מתוך: Klarsfeld, *Vichy*, p. 33

⁶⁷ תכתובת בין נציגות הסיפ"ו והס"ד, קנון, למפקד הצבאי, 3-6 באוקטובר 1941, Institut für Zeitgeschichte, München (IfZ), MA 280; ריאיון עם שפיידל, ראה: Pryce-Jones, *Paris*, p. 236; Bargatzky, *Hotel Majestic*, pp. 104f; Umbreit, *Militärbefehlshaber*, pp. 109ff

של קנוכן.⁶⁸ היידריך התנגד לדרישה זו באותה מידה של נחרצות, נטל עליו את האחריות לפיגועים ואמר במפורש ש"על סמך הניסיון שנצבר עד כה בשיתוף הפעולה עם המפקד הצבאי, קשה לצפות ממנו כי יגלה את ההבנה הדרושה לצורך בביצוע צעדים אלה בהתמודדות עם אויבים רעיוניים",⁶⁹ וכך נתגלע על רקע זה מאבק כוחות של ממש. מאחר שבשאלת בני הערובה היה על הממשל הצבאי להתמודד עם קייטל ועם היטלר, ובשאלת הסמכויות המשטריות עם הימלר והיידריך, לא היה ספק כי ידו תהיה על התחונה. זמן קצר לאחר הפיגועים שיזמה נציגות הסיפ"ו והס"ד בבתי הכנסת, העלה הממשל הצבאי הצעה שלא להגיב להבא על התנקשויות ברצח בני ערובה אלא בגירושים המוניים של יהודים צרפתיים. שטילפנגל הודיע עליהם לראשונה לאחר ההתנקשות ב-28 בנובמבר במכתב אל הפיקוד הצבאי העליון.⁷⁰ דברים אלה הוליכו לאותה אקציה ב-12 בדצמבר 1941, שהפקודה לביצועה יצאה מן הממשל הצבאי, ואשר בניגוד לדרך הפעולה שהיתה מקובלת עד לאותה עת השתתפו בה גם אנשי ממשל גרמנים. באקציה נאסרו 743 יהודים, רובם גברים אמידים ובעלי אזרחות צרפתית, ונלקחו למחנה קומפיאן שפעל בפיקוח גרמני ושממנו נועדו להישלח ל"מזרח". להשלמת המכסה של 1,000 בני אדם צורפו אליהם 300 אסירים ממחנה דרנסי.⁷¹ המפקד הצבאי הודיע זמן קצר לאחר מכן שכתגמול על ההתנקשויות בחיי חיילים גרמנים, "גורש מעתה ואילך מספר רב של אלמנטים עברייניים יהודיים-בולשוויקיים לעבודות כפייה במזרח". במקרה של התנקשויות נוספות נועדו להתבצע גירושים נוספים, ובהיקף נרחב אף יותר.⁷²

בינתיים נפלו הכרעות במשרד הראשי לביטחון הרייך בדבר גירושם המלא של כל יהודי אירופה למזרח, וסוכמו הפרטים המתחייבים מכך גם ביחס לצרפת. בדיון בברלין ב-4 במרס בין הממונים על ענייני היהודים בראשותו של אייכמן, ניתן לבסוף אישור לבקשת הממשל הצבאי הגרמני בפריז לשילוח 1,000 היהודים הראשונים ממחנה קומפיאן לאושוויץ. ה-24 במרס נקבע כיום השילוח, וכן הוחלט על גירוש נוסף של 5,000 יהודים צרפתיים עוד בשנת 1942. במקביל הודיע היידריך על גירושים בהיקף נרחב בעתיד הקרוב. ב-24 במרס, לאחר

⁶⁸ המפקד הצבאי אל הפיקוד העליון של הוורמכט, 8 באוקטובר 1941, IfZ, MA 280.
⁶⁹ ראש הסיפ"ו אל הפיקוד הצבאי העליון, 6 בנובמבר 1941, ראה: Klarsfeld, Vichy, pp. 369f. בעקבות זאת חזר שטילפנגל על דרישתו להדיח את קנוכן, תוך שהוא נהנה מגיבוי הפיקוד הצבאי העליון; המפקד הצבאי אל הפיקוד הצבאי העליון, 8 בנובמבר 1941; הפיקוד הצבאי העליון אל ראש הסיפ"ו, 2 בדצמבר 1941, ראה: IfZ, MA 280.

⁷⁰ המפקד הצבאי אל הפיקוד העליון, 1 בדצמבר 1941, ראה: "עניין בני הערובה", עמ' 77.
⁷¹ ב-5 בדצמבר הגדיר בסט את המועמדים לגירוש והורה למפקד פריז רבתי לאסור 1,000 יהודים למטרה זו. הדברים נזכרים בהערה של מטה המינהל, בלץ (Bälz) מ-16 בדצמבר 1941, ראה: ZStL, 104 ARZ.
⁷² הודעת המפקד הצבאי מ-14 בדצמבר 1941, ראה: Klarsfeld, Vichy, p. 34; 1670/61, vol. 10, p. 34; הודעת המפקד הצבאי מ-14 בדצמבר 1941, ציטוט מתוך: Die faschistische Okkupationspolitik in Frankreich (1940-1944), Berlin, 1990, p. 192.

המתנה בת שלושה חודשים, יצא מצרפת לאושוויץ המשלוח הראשון ובו 1,112 יהודים, ביניהם אלה שנאסרו בפשיטה ב-12 בדצמבר.⁷³

בכך נסגר המעגל. הממשל הצבאי עצמו הורה לא רק לאסור יהודים, תחילה בעלי נתינות זרה ואחר כך, באוגוסט 1941, גם בעלי אזרחות צרפתית, אלא גם לבצע את הגירוש ההמוני הראשון ל"מזרח". היו אלה הפקידים הצבאיים במטה המינהלי של המפקד הצבאי שהציעו לשטילפנגל דרך פעולה זו. הם שבחרו את המועמדים לגירוש; הם שהורו על הקמת אותו אגף מיוחד, "מחנה היהודים" בקומפיאן, שבו נכלאו היהודים המיועדים לגירוש. הם שפנו כמה וכמה פעמים למשרד הראשי לביטחון הרייך בברלין בבקשה לטפל בהובלת היהודים. הממשל הצבאי אף נטל עליו את מימון ההוצאות שהיו כרוכות במשלוח ראשון זה ברכבת לאושוויץ.⁷⁴

על רקע ההתמקדות במחלוקת עם היטלר וקייטל על רצח בני הערובה, הגירוש ההמוני של יהודים נראה לממשל הצבאי במלון מז'סטיק כמוצא מן הדילמה שאליה נקלע. אנשיו סברו כי דרך זו תאפשר להם להגיב ביד קשה על הפיגועים מבלי שהדבר יפגע ישירות ב"צרפתים". פרט לכך קיוו כי בדרך זו יוכלו להיעתר ללחץ הגובר מצד המטה הראשי של הפירר ולדרישה לתגובות "קשות" על פיגועי תנועת ההתנגדות, מבלי לסכן את מדיניות שיתוף הפעולה בצרפת בכללותה. בנקודה זו נפגשו האינטרסים של הממשל הצבאי עם כוונתה של הנהגת המשטר בברלין, שהתגבשה והלכה באותו זמן, לגרש "למזרח" את היהודים מצרפת ומכל שאר מדינות אירופה שנכבשו על-ידי גרמניה ולרצוח אותם שם.

ולטר ברגצקי התעמק ברשימותיו בשאלה כיצד ייתכן שאותם קצינים ופקידים שהתנגדו כל כך לרצח בני ערובה גילו אדישות גמורה לגורל היהודים. הוא השתמש בדוגמת התנהגותו של שטילפנגל, וייחס זאת לאפשרות שאדם זה סבר כי אין סיכוי "לצאת למאבק נגד כליאת היהודים במחנות בעודו נאבק בשוד האמנות וברצח בני הערובה".⁷⁵ זהו הסבר מתקבל על הדעת. מתוך המסמכים שנשתמרו מתברר גם שאיש אף לא שקל לעשות משהו נגד מאסר היהודים, אלא אדרבה, כל המאמצים הושקעו בקידום מאסרם של היהודים ובגירושם לאחר מכן. מבחינת הקצינים השמרנים נמצאו היהודים, בדומה לעבריינים ולקומוניסטים, מחוץ

⁷³ הערה של דנקר על דיון של הממונים על ענייני יהודים ב-4 בפברואר 1942 בברלין, ראה: Klarsfeld, *Vichy*, p. 374; מכתב מאת דנקר אל קנון ולישקה, 10 במרס 1942, ראה: Klarsfeld, *Endlösung*, Dok. no. 28; רישום של צייטשל מ-11 במרס 1942, BA, R 70 (Frankreich)/23; משרד החוץ אל השגרירות בפריז, 13 במרס 1942, PA/AA, Inl. 11 geh./189, 149; דנקר אל המפקד הצבאי, מטה הפיקוד הצבאי, שפיידל, 17 במרס 1942, ראה: Klarsfeld, *Endlösung*, Dok. no. 31; רדמכר, משרד החוץ, אל המשרד הראשי לביטחון הרייך, 20 במרס 1942, ADAP, E 11, 56.

⁷⁴ מטה המינהלה של המפקד הצבאי, בסט, אל נציגות הסיפ"ו והס"ד, 2 בינואר 1942, דחיית המשלוח, BA, R 70 (Frankreich)/23, Bl. 8f; בסט אל נציגות הסיפ"ו והס"ד, 4 בפברואר, 23 בפברואר, 26 בפברואר 1942, HStAD, Rep. 242/Plc (42); הערה של בסט מ-20 בפברואר 1942, מחלקת "מחנה היהודים" בקומפיאן, vol. 10, ZStL, 104 ARZ 1670/61, בסט, 28 בפברואר 1942, "העברת היהודים המיועדים לגירוש" מקומפיאן לדרנסי, שם; על המשך ההתפתחות בגירוש יהודי צרפת ראה: Marrus and Paxton, *Vichy France*, pp. 215ff; Klarsfeld, *Vichy*, p. 44.

⁷⁵ Bargatzky, *Hotel Majestic*, p. 99.

למעגל האנשים שאפשר היה לראות בהם אויבים שיש לכבדם. התנגדות לשוד בלתי חוקי של אוצרות אמנות נחשב לדבר מכובד; התנגדות לשילוח בעליהם לשעבר - לא. זאת, אף-על-פי שלכל המאוחר לאחר דצמבר 1941 לא היו בממשל הצבאי אשליות רבות לגבי גורל היהודים ב"מזרח". כבר בסתיו 1941 נודעו לבלץ (Bälz), ראש המחלקה המשפטית, מפי קצין שהועבר מן החזית המזרחית לפריז, פרטים מדויקים על הרצח ההמוני בבאבי-יאר, והוא דאג להפיצם בין אנשי הממשל. "מאותה שעה ואילך", כותב ברגצקי, "גם ב'מז'סטיק' אין עוד אי ידיעה".⁷⁶

התפטרותו של הגנרל אוטו פון שטילפנגל ב-15 בפברואר 1942 היתה נקודת מפנה בתולדות שלטון הכיבוש הגרמני בצרפת, וההנהגה בברלין ניצלה אותה לצורך ביצוע חילופי גברי מקיפים בשורות הממשל הצבאי בפריז.⁷⁷ מינויו של קרל אוברג (Oberg) כקצין ס"ס ומשטרה בכיר נועד לשים קץ למחלוקת המסלימה בין הנהגת הרייך למפקד הצבאי בשאלת צעדי התגמול, ולקרוב מחדש את המדיניות בצרפת לתפיסות השולטות בברלין. בנוסף, עלה בידי הימלר והיידריך לכפות את דרישתם להעביר את הסמכויות המשטרתיות לידי המשרד הראשי לביטחון הרייך, חרף התנגדות הקצינים. תפקידי מפקד הס"ס והמשטרה (HSSPF) כללו גם להבא, כפי שהודגש במיוחד, תחום "צעדי התגמול נגד עבריינים, יהודים וקומוניסטים".⁷⁸ בקרב יודעי דבר בפריז היה ברור שיש כאן יותר מאשר שינוי ארגוני בלבד, וצייטשל, הממונה על ענייני יהודים בשגרירות בפריז, הדגיש זאת בהודעה פנימית בנימת ניצחון: "ההסדר החדש יסתבר כבעל השפעה טובה ביותר במיוחד בעניין הפתרון הסופי של השאלה היהודית".⁷⁹

ב-6 במאי הגיע היידריך לפריז לרגל כניסתו של אוברג לתפקיד. בהזדמנות זו סקר באוזני קהל של בכירי הרשויות הגרמניות בפריז את עקרונות הפעולה הפוליטית והמשטרתית בצרפת בעתיד. לאחר מכן מסר בחוג מצומצם יותר דוח מפורט על המצב ועל התכניות לעתיד ביחס למה שכונה עתה בפי כל ה"פתרון הסופי של השאלה היהודית". היידריך, כפי שדיווח בלץ, דיבר על ההסכמים שהושגו בוועידת ונזה עם משרדי הרייך השונים שהיו מעורבים בעניין, ונתן הסברים בדבר פרטים שונים: "אוטובוסים אשר נועדו להסיע יהודים מתחנת הרכבת למחנה, מן המחנה למקום העבודה, ואשר תוך כדי נסיעה יזרם לתוכם גז קטלני. ניסוי זה, למרבה צערן של היידריך, נכשל בעטיה של טכנולוגיה לוקה בחסר. האוטובוסים קטנים מדי, שיעורי התמותה נמוכים מדי, ולאלה מצטרפים ליקויים מטרידים

⁷⁶ שם, עמ' 103.

⁷⁷ 194ff; Umbreit, *Militärbefehlshaber*, pp. 14f, 107ff; Jäckel, *Frankreich*, pp. 194ff; Heinrich Bücheler, *Carl Heinrich von Stülpnagel: Soldat, Philosoph*, ראה הביוגרפיה: *Verschwörer*, Berlin/Frankfurt a.M., 1989, אף שאינה מכילה מידע רב על ההקשרים הפוליטיים.

⁷⁸ "פקודת פירר" (Führerbefehl) מ-9 במרס 1942, BA, R 70 (Frankreich)/13; השווה גם: Ruth-Bettina Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer: Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten*, Düsseldorf, 1986, pp. 253ff

⁷⁹ רישום של צייטשל לשלייר ולאכנבר, 18 במרס 1942, ראה: Klarsfeld, *Endlösung*, Dok. no. 32.

נוספים. לפיכך הוא מבשר לבסוף על פתרונות גדולים יותר, מושלמים יותר, בעלי תפוקה מספרית גבוהה יותר. . . כמו על היהודים הרוסים בקיב נחרץ פסק דין מוות על כלל יהודי אירופה; גם על יהודי צרפת, שגירושם יתחיל בשבועות אלה".⁸⁰

לנוכח ההשתלשלות המוקדמת של האירועים לא היה זה מפתיע שפקידי הממשל הצבאי בעלי ההשקפה הלאומית-שמרנית לא מחו על גירוש יהודי צרפת ולא התנגדו לצעד זה, שהם עצמם יזמו אותו. יחד עם זאת, יש להניח שרובם לא חפצו במדיניות הפתרון הסופי שהשתלטה עתה בצרפת, ואולי אף לא צידדו בה.

ה

השאלות שנדונו בתחילת המאמר מוליכות למספר מסקנות המתייחסות לדחיפה הראשונית לפתרון הסופי של השאלה היהודית בכלל, ולתפקיד שמילאו בתהליך זה הוורמכט והמשרד הראשי לביטחון הרייך בפרט.

ראשית, בחינת תהליך זה של הדחיפה הראשונית המתייחסת למדינות שהיו נתונות בכיבוש גרמני במזרח אירופה בלבד, בפרט פולין וברית המועצות, תלקה בהכרח בחסר. מתברר שבצרפת חלה כבר בסתיו 1940 החרפה בולטת בתהליך הקצנת המדיניות האנטי-יהודית, ובין קיץ 1941 לאביב 1942 עבר התהליך משלב הרדיפה לשלב הגירוש ל"מזרח". הסבר המתבסס אך ורק על מניעים של מדיניות דמוגרפית והתיישבותית של השליטים הגרמנים במזרח אירופה יהיה עיוור לגמרי לתהליכים המקבילים במערב אירופה, או יפרש אותם כהכרעות לוואי פחותות חשיבות.

שנית, מסתבר שבצרפת, אולי אף ביתר בהירות מאשר באזורים אחרים, חלה האצת המדיניות האנטי-יהודית בהשפעת שני גורמים עיקריים:

(1) נציגיו של היידיריך בצרפת פעלו בפריז כגורם שייצג את השפעתו הגוברת של המשרד הראשי לביטחון הרייך בברלין, שלא חדל מללחוץ להחרפת המדיניות כלפי היהודים וניצל כעילה לכך כל הזדמנות פוליטית שנקרתה לו. יהא זה אפוא בעייתי לזהות את הנימוקים המשתנים שניתנו לתביעות אלה עם מניעיהם של נציגי הסיפ"ו והס"ד בפריז. אדרבה, עלינו לראות את נקודת המוצא באנטישמיות הרדיקלית הרעיונית, שהעמידה לה כבר בשלב מוקדם את הפרספקטיבה של "הרחקה" מוחלטת של היהודים מצרפת.

(2) בעיני הקצינים הבכירים ופקידי הוורמכט, לעומת זאת, לא היתה מלכתחילה זיקה ישירה בין שאלת בני הערובה לשאלה היהודית. ברי כי מדיניותם האנטי-יהודית היתה מבוססת על אנטישמיות מושרשת; אולם זו לא תפסה מקום מרכזי כל כך בהשקפת עולמם, בניגוד לאנטישמיות שרווחה בקרב הפקידים הבכירים של הסיפ"ו והס"ד. הפליית יהודי צרפת

⁸⁰ Bargatzky, *Hotel Majestic*, pp. 103f; Pryce-Jones, *Paris*, p. 127

ורדיפתם הגיעה בקיץ 1940 לרמה דומה לזו ששררה בגרמניה לאחר נובמבר 1938. אולם כדי ליצור את הזיקה בין השאלה היהודית לשאלת בני הערובה, שהולידה את הדחיפה הראשונית לגירושם, לא היה די באנטישמיות של קציני הממשל לבדם. התוספו לכך שני היבטים. האחד היה הלחץ הכבד שמטה הממשל נקלע אליו בשאיפתו לשמור על סגנון הניהול של "מועצת מנהלים" למרות הפיגועים, שבעקבותיו גילה נכונות לווייתורים בשאלות משניות בחשיבותן, ובלבד שיתאפשר לו לדבוק במדיניותו בשאלות העיקריות. השני היה היחס ליהודי צרפת. כל אימת שהיה עליו להציג לראווה "יד קשה", הוא העדיף להפעילה כלפי קבוצה שלא נחשבה כנמנית עם הצרפתים, היתה נתונה כבר להפליה קשה והיתה חסרת מליץ יושר, לגבי קבוצה זו היה קיים ממילא החשד שאנשים מקרבה הם המושכים בחוטי הפיגועים ואולי אפילו הם גרעין ההתנגדות האנטי-גרמנית. נראה כי היבט אחרון זה היה המכריע, שכן הוא שהפריד את הדחיפה הראשונית לגירוש היהודים מן ההקשר הרעיוני והעניק לה הנמקה עניינית ורציונלית כביכול.

שלישית, הדוגמה שהוצגה כאן מלמדת עד כמה בעייתית היא לצאת מהנחה המייחסת לנפשות הפועלות התמקדות בלעדית בתחום הסמכות שעליו הופקדו. נראה כי המידע על המתרחש בחזיתות ובשאר האזורים הכבושים, בפרט בקרב דרגי הפיקוד של הוורמכט והסיפ"ו, היה נרחב ומדויק יותר מאשר מקובל להניח. ידיעות על פעולות רצח המוניות כמו זו בבאבי-יאר התפשטו כש בשדה קוצים, בין השאר על-ידי חיילים בחופשה וחיילים שהועברו לתפקידים בצרפת. לפיכך עלינו לצאת מתוך הנחה שהדחיפה הראשונית לביצוע גירושם חלה בפרוץ מתוך ידיעה על פעולות הרצח ההמוניות שביצעו האיינזצגרופן במזרח, דהיינו לא הובנו כפתרונות חירום בלבד מתוך מצב קשה. במקביל לכך אמנם ניסו המושלים האזוריים ומטותיהם להציג את פעולותיהם נגד היהודים גם במקומות אחרים כנובעות מאילוצים ומ"מצבים בלתי נסבלים", כתוצאה של הכרעות ענייניות; אולם פעולות אלה הוכיחו פעם אחר פעם באורח אמפירי את הנחות היסוד הפוליטיות-רעיוניות כביכול של הנאציזם. למעשה ידעו אנשים אלה היטב על המתרחש באזורים אחרים, ואף ידעו שהצעותיהם או הכרעותיהם בהקשר זה היו בעלות משמעות עמוקה יותר מכפי שהציגו אותן.

לבסוף, העיון במקרה של צרפת מלמדנו שלנוכח התפתחויות אלה אין זה סביר עוד להניח את קיומה של "פקודת פירר" מוקדמת ואחידה. היזמות לגירוש היהודים באו כולן מלמטה, במקרה זה מן המפקד הצבאי, ורק לאחר מכן הוכללו, מורכזו ואורגנו במרכז בברלין. מתוך פרספקטיבה זו אפשר לעמוד על כך שהיזמות המקומיות הרבות התמזגו לתהליך אחיד, שכונה לימים ה"פתרון הסופי". מצד שני אין להתעלם מכך שבאגף לענייני יהודים במשרד הראשי לביטחון הרייך נמצאו אנשים שציפו ליזמות כאלה. אי לכך, דווקא כשאנו בוחנים ומדגישים בהקשר זה את מצבם ואת יזמותיהם של המושלים המקומיים, השאלה כיצד נהג

הדיקטטור עצמו לנוכח מספרן הרב של ההצעות הללו שזרמו לברלין בחורף 1941/42, שבה ועולה למרכז תשומת הלב.

מקור: אולריך הרברט (עורך), "מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945", יד ושם, ירושלים 2001, עמ' 151-188.